

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વ્યાખ્યા અને ખ્યાલ

દરેક સમાજ, તેની વસ્તીને ધ્યાનમાં લીધા વિના, એક કાનૂની માળખું (કાયદો) બનાવે છે જેના હેઠળ તે કાર્ય કરે છે અને વિકાસ કરે છે. તે પ્રકૃતિમાં અનુમતિજનક છે કારણ કે તે વ્યક્તિઓને અધિકારો અને ફરજો સાથે કાનૂની સંબંધો બનાવવાની મંજૂરી આપે છે અને પ્રકૃતિમાં પ્રતિબંધિત છે કારણ કે તે ખોટું કરનારાઓને સજા કરે છે. આ કાયદાઓને મ્યુનિસિપલ કાયદા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વિશ્વને આજે એક ફેમવર્કની જરૂર છે જેના દ્વારા આંતરરાષ્ટ્ર સંબંધો વિકસાવી શકાય. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાઓ આ માટેનું અંતર ભરે છે.

અર્થ:-

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા એ નિયમો, કરારો અને સંધિઓનો સમૂહ છે જે દેશો વચ્ચે બંધનકર્તા છે. દેશો બંધનકર્તા નિયમો બનાવવા માટે ભેગા થાય છે જે તેઓ માને છે કે નાગરિકોને લાભ થશે. તે ચોક્કસ રાજ્યના કાયદાકીય માળખાની બહાર અસ્તિત્વમાં રહેલી કાયદાની સ્વતંત્ર સિસ્ટમ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનું સ્વરૂપ :-

- આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો કાયદાની સ્વતંત્ર પ્રણાલી છે અને તે સંખ્યાબંધ પાસાઓમાં સ્થાનિક પ્રણાલીઓથી અલગ રીતે કાર્ય કરે છે.
- ચોક્કસ પરિસ્થિતિનો જવાબ આપતી વખતે રાજ્યોએ સંબંધિત આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાઓને ધ્યાનમાં લેવું મહત્વપૂર્ણ છે.
- આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના નિયમોનું સામાન્ય રીતે પાલન કરવામાં આવે છે અને તેથી તેમને લશ્કરી માધ્યમો દ્વારા અથવા આર્થિક પ્રતિબંધોના ઉપયોગ દ્વારા પણ લાગુ કરવું એ જાણીતી પ્રથા નથી.

વ્યાખ્યા:-

પ્રો. એલ. ઓપેનહેમના જણાવ્યા અનુસાર, "રાષ્ટ્રોનો કાયદો અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો એ પરંપરાગત અને પરંપરાગત નિયમોના શરીરનું નામ છે જે સંસ્કારી રાજ્યો દ્વારા એકબીજા સાથેના સંભોગમાં કાયદેસર રીતે બંધનકર્તા માનવામાં આવે છે."

કેસ:- ક્વીન વિ. કીન (1876) માં, લોર્ડ કોલરિજ, સી.જે.એ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વ્યાખ્યા આપી હતી કે "રાષ્ટ્રોનો કાયદો એ ઉપયોગોનો સંગ્રહ છે જે સંસ્કારી રાજ્યો એકબીજા સાથેના તેમના વ્યવહારમાં અવલોકન કરવા સંમત થયા છે."

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો અવકાશ:

- 1) આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સુરક્ષા
- 2) માનવ અધિકાર
- 3) વેપાર અને રોકાણ
- 4) પર્યાવરણીય સંરક્ષણ:
- 5) આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ

• આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો આધાર અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો:-

- 1) સાર્વભૌમ સમાનતા
- 2) બિન-હસ્તક્ષેપ
- 3) બળના ઉપયોગ કરવા પર પ્રતિબંધ

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સ્ત્રોતો:-

- 1) રીત રીવાજો અને રૂઢિઓ :-

રૂઢિને સમજાવવી હોય તો કહી શકાય કે તે કાર્ય કરવાની એક આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાની આદત છે કે જેનું સંખ્યાબંધ રાજ્યો વડે લાંબા સમય સુધી સતત પાલન કરવાને કારણે તેણે કાનૂની માન્યતા પ્રાપ્ત કરેલ છે. રાજ્યોના સમુદાયના આત્માને આવી આદત મુજબ વર્તન કરવાને વાજબીપણું અને સગવડતાનાં બળો પ્રેરતાં હોય છે અને ક્રમે કરીને લાંબી પ્રક્રિયાને અંતે તેના નિયમો જન્મતા હોય છે અને વિકસતા હોય છે. તેનું કાયદામાં રૂપાંતર થાય તે સારુ બે શરતો જેવી કે : (1) રાજ્યો વડે તેમના વર્તનમાં ફરીફરીને પાલન કરવાનું અને (2) એવું પાલન કરવાનું એવી જાગૃતિ સહિત હોવાનું કે તે બંધનકારક છે અથવા ફરજિયાત સ્વરૂપનું છે, તે તે સંતોષાઈ હોવી જોઈએ. પરિણામે પ્રાચીન સમયથી શરૂ કરીને હાલના સમય સુધી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના નિયમોમાં આવી રૂઢિનું તત્ત્વ સમાયું હોવાનું જોવા મળે છે. વર્તમાન સમયમાં પણ આવા રૂઢિ આધારિત નિયમોનું પ્રભુત્વ ચાલુ રહ્યું છે.

તેમ છતાં રીત-રિવાજો (Usages) અને રૂઢિનો ભેદ પારખવો જરૂરી છે. રૂઢિ અને રીત-રિવાજ શબ્દો ઘણીવાર એકબીજાના બદલે વપરાતા હોવાનું જણાય છે, છતાં તેમની વચ્ચે તફાવત છે. રિવાજ કોઈ ક્રિયાનો એવો નિયમ છે કે જેણે હજી પૂરેપૂરી કાનૂની માન્યતા મેળવી નથી. તે રૂઢિ બનવાની સ્થિતિ અગાઉની સ્થિતિ છે. તે રૂઢિ થવા માટેનો પ્રાતઃકાળ છે. જ્યાં રીતરિવાજનો અંત આવે છે ત્યાંથી રૂઢિની શરૂઆત થાય છે. જ્યારે રિવાજ સ્પષ્ટ કે નિશ્ચિત બને છે ત્યારે તે રૂઢિનું સ્થાન મેળવે છે. ઘણીવાર રિવાજો એકબીજાથી વિરુદ્ધના હોવાનું શક્ય છે, જ્યારે રૂઢિ તો એકસરખી હોય છે. રીતરિવાજો જ્યારે એકસમાન થઈ અને સ્વયં સુસંગત બને ત્યારે રૂઢિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. વાઈનર સમજાવે છે કે રૂઢિ એવો રિવાજ છે કે જેણે કાયદાનું બળ મેળવ્યું છે.

2) આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ:-

સંધિઓના પ્રકાર મુજબ સંધિઓનું બે વિભાગમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે :-

(1) કાયદા ઘડનારી સર્જન કરતી સંધિઓ — કે જેના દ્વારા બહુમતી રાજ્યોને બંધનકારક બનતા સામાન્ય નિયમો નિર્દિષ્ટ કરવાનું બને છે. તેવી સંધિઓ દ્વારા નવા નિયમો બનાવવામાં આવે છે તથા વિદ્યમાન નિયમોમાં સુધારા-વધારા કે ફેરફાર કરી શકાય છે.

(2) સંધિ-કરારો - તેનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત છે. તે માત્ર કરારના પક્ષકારો પૂરતી ખાસ સમજૂતીઓ છે. દા.ત. યુનાઇટેડ નેશન્સ ચાર્ટર, અને સામાન્ય નિયમો મૂકે છે દા.ત. 1958 જિનીવા કન્વેન્શન ઓન ધ લો ઓફ ધ સી, વિયેના કન્વેન્શન ઓન ધ લો ઓફ ટ્રીટીઝ, 1969, વગેરે.

3) કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો:-

કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતોનું અર્થઘટન કરતાં તેમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ કરવાનું બન્યું છે.

- (1) ન્યાયના સામાન્ય સિદ્ધાંતો
- (2) નૈસર્ગિક કાયદો
- (3) ખાનગી કાયદામાંથી મેળવેલ સામ્યતાઓ
- (4) તુલનાત્મક કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો
- (5) આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો
- (6) કાયદાની સામાન્ય વિચારસરણીઓ
- (7) સામાન્ય કાનૂની ખ્યાલો

4) ન્યાયિક નિર્ણયો અને ન્યાયિક કાર્યો:-

આમ, ન્યાયિક નિર્ણયો અને ન્યાયિક કાર્યો આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના પેટાકંપની અને પરોક્ષ સ્ત્રોત છે. ઇન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસના નિર્ણયો આર્ટ તરીકે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના બંધનકર્તા સામાન્ય નિયમનું નિર્માણ કરતા નથી. ICJ ના કાયદાના 59 એ સ્પષ્ટ કરે છે કે કોર્ટના નિર્ણયો પક્ષકારો વચ્ચે અને ચોક્કસ કેસના સંદર્ભમાં સિવાય કોઈ બંધનકર્તા બળ ધરાવશે નહીં.

૧. આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયિક ટ્રીબ્યુનલોના નિર્ણયો
૨. આંતરરાષ્ટ્રીય લવાદી ટ્રીબ્યુનલોના નિર્ણયો.
૩. રાજ્યોની અદાલતોના ન્યાયિક નિર્ણયો.

5. ન્યાયશાસ્ત્રીઓના લખાણો:-

આર્ટિકલ 38માં આ વિષય ઉપર નામાંકિત વિદ્વાનોના તેમના અભિપ્રાયો દર્શાવતાં લખાણોને પણ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો સમજવાના સહાયક સાધન તરીકે સ્વીકાર્યા છે. તેમનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે કાયદાના વિકાસમાં તેમણે મોટો પ્રભાવ પાડ્યો હતો.

જો કે આવી કૃતિઓને કાયદાના સ્વતંત્ર ઉદ્ભવસ્થાન તરીકે ગણી શકાય તેમ નથી. તેઓ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના નિયમો ઉપર પ્રકાશ પાડવાનું કાર્ય કરે છે. તેઓ પરોક્ષ સ્વરૂપનાં ઉદ્ભવસ્થાનો છે પણ મહત્ત્વનાં છે.

૬. અન્ય ગૌણ ઉદ્ભવસ્થાન :-

૧. રાષ્ટ્રો વચ્ચેનો પરસ્પરનો સદ્ભાવ યાને સૌજન્ય
૨. બુદ્ધિ
૩. સંધિઓ સિવાયના આંતર-રાજ્ય પત્રો
૪. આંતરરાષ્ટ્રીય વિધિનિર્માણ

Chapter-3(આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના વિષયો)

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના વિષયો એવી સંસ્થાઓ છે જે તેના નિયમો દ્વારા બંધાયેલા અને લાગુ કરી શકે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના મુખ્ય વિષયો દેશો, આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓ છે.

૧) દેશો:-

દેશો આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના પ્રાથમિક વિષયો છે. તેઓ સાર્વભૌમ સંસ્થાઓ છે જેમને આનો અધિકાર છે:

- ➔ સંધિઓ દાખલ કરો,
- ➔ રાજદ્વારીઓ મોકલો અને પ્રાપ્ત કરો, અને
- ➔ સ્વ-બચાવમાં બળનો ઉપયોગ કરો.

૨) આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ:-

આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ એવી સંસ્થાઓ છે જે દેશો દ્વારા સામાન્ય લક્ષ્યો હાંસલ કરવા માટે બનાવવામાં આવે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના ઉદાહરણોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- ➔ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર,
- ➔ વિશ્વ વેપાર સંગઠન, અને
- ➔ ઇન્ટરનેશનલ મોનેટરી ફંડ.

૩) વ્યક્તિઓ:-

વ્યક્તિઓ વધુને વધુ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના વિષયો તરીકે ઓળખાય છે. આ માનવ અધિકાર કાયદાના વિકાસને કારણે છે. આ વ્યક્તિઓને અમુક અધિકારો આપે છે જે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા દ્વારા સુરક્ષિત છે.

Chapter:4 (આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો અને મ્યુનિસિપલ કાયદા વચ્ચેનો સંબંધ)

મ્યુનિસિપલ કાયદો, જેને સ્થાનિક કાયદા તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે ચોક્કસ દેશ અથવા રાજ્યની આંતરિક બાબતોનું સંચાલન કરે છે. તેમાં કાયદાઓ, નિયમો અને કાનૂની સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થાય છે જે રાજ્યના પ્રદેશમાં લાગુ થાય છે, રાજ્યની અંદર વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓનું નિયમન કરે છે.

તેનાથી વિપરીત, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો સાર્વભૌમ રાજ્યો વચ્ચેના સંબંધોને નિયંત્રિત કરે છે, વિદેશી બાબતો અને બહુવિધ દેશોને સંડોવતા બાબતોના નિયમન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. તે નિયમો અને સિદ્ધાંતોના સમૂહને સમાવે છે જે રાષ્ટ્રો દ્વારા એકબીજા સાથેની તેમની ક્રિયાપ્રતિક્રિયામાં બંધનકર્તા તરીકે ઓળખાય છે. મુખ્ય તફાવત તેમના અવકાશમાં રહેલો છે: મ્યુનિસિપલ કાયદો ચોક્કસ રાજ્યની અંદર લાગુ થાય છે, જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો રાજ્યો વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓને નિયંત્રિત કરવા માટે સરહદો પર લાગુ થાય છે.

તફાવત અદ્વૈતવાદ સિદ્ધાંત અને દ્વૈતવાદ સિદ્ધાંત:-

મુદ્દા	અદ્વૈતવાદ	દ્વૈતવાદ
અર્થ	અદ્વૈતવાદ સિદ્ધાંત મુજબ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો અને આંતરિક (રાષ્ટ્રીય) કાયદો એક જ કાયદાની વ્યવસ્થા છે	દ્વૈતવાદ સિદ્ધાંત મુજબ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો અને આંતરિક કાયદો બે અલગ અલગ વ્યવસ્થાઓ છે.
સંબંધ	બંને કાયદાઓમાં સીધો સંબંધ છે — આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો આપોઆપ આંતરિક કાયદામાં લાગુ પડે છે.	બંને વચ્ચે અલગાવ છે — આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો અમલમાં લાવવા માટે રાષ્ટ્રીય કાયદો દ્વારા સ્વીકૃતિ જરૂરી છે
સંધિઓનો અમલ	આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ (Treaties) આપમેળે રાજ્યના કાયદાનો ભાગ બને છે.	સંધિઓને લાગુ કરવા માટે વિધાનસભા દ્વારા કાયદો બનાવવો પડે છે.
પ્રમુખ સમર્થક વિદ્વાન	હાન્સ કેલ્સન (Hans Kelsen), ડ્યુગી (Duguit) વગેરે	ટ્રિપેલ (Triepel), એન્ઝિલોટી (Anzilotti) વગેરે
ઉદાહરણરૂપ દેશો	ફ્રાંસ, નેધરલેન્ડ, ઇટાલી વગેરે દેશો મોનીસમ છે.	ઇંગ્લેન્ડ, ભારત, અમેરિકા જેવા દેશો ડુઆલીસમ છે.
કાયદાનો પ્રાધાન્ય	આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો માન્ય રહેશે.	આંતરિક કાયદો પ્રાધાન્ય મેળવે છે, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો લાગુ ન પડી શકે

૧ . દરમ્યાનગીરીની વ્યાખ્યા (Definition of Intervention):

ઓપેન્હાઇમ (Oppenheim) મુજબ —

“Intervention is dictatorial interference by one State in the affairs of another State for the purpose of maintaining or altering the actual condition of things.”

એક રાજ્ય દ્વારા બીજાના કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરીને તેની હાલની પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવો અથવા જાળવી રાખવો એટલે દરમ્યાનગીરી.

અથવા સરળ શબ્દોમાં —જ્યારે કોઈ રાજ્ય બીજાના આંતરિક કે બાહ્ય કાર્યોમાં જબરદસ્તી અથવા દબાણથી હસ્તક્ષેપ કરે, ત્યારે તેને ‘દરમ્યાનગીરી’ કહેવામાં આવે છે.

૨. દરમ્યાનગીરીના પ્રકારો (Types of Intervention):

(1) રાજકીય દરમ્યાનગીરી (Political Intervention):- કોઈ રાજ્યની રાજકીય વ્યવસ્થા અથવા સરકાર બદલવા માટે કરેલો હસ્તક્ષેપ.

(2) આર્થિક દરમ્યાનગીરી (Economic Intervention):- કોઈ રાજ્ય પર આર્થિક પ્રતિબંધો કે દબાણ દ્વારા કરેલો હસ્તક્ષેપ.

(3) સૈન્ય દરમ્યાનગીરી (Military Intervention) :-સેનાની મદદથી અથવા સશસ્ત્ર શક્તિ વડે કરેલો હસ્તક્ષેપ.

(4) માનવતાવાદી દરમ્યાનગીરી (Humanitarian Intervention):-માનવ અધિકારોના રક્ષણ માટે કરેલો હસ્તક્ષેપ.

૩. દરમ્યાનગીરી કરવાની પરવાનગી મળતી પરિસ્થિતિઓ (Circumstances When Intervention is Permitted):

૧. સ્વ-રક્ષણ (Self-Defence)

જો કોઈ રાજ્ય પર બીજું રાજ્ય હુમલો કરે, તો પોતાનું રક્ષણ કરવા દરમ્યાનગીરી કરી શકાય છે.(આર્ટિકલ 51, યુ.એન. ચાર્ટર મુજબ)

૨. સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મંજૂરીથી (Under U.N. Sanction)

યુનાઇટેડ નેશન્સ સિક્યુરિટી કાઉન્સિલને જો વિશ્વ શાંતિ માટે જોખમ માને, તો તે દરમ્યાનગીરીની મંજૂરી આપી શકે છે.

3. માનવતાવાદી કારણોસર (Humanitarian Grounds)

જ્યારે કોઈ દેશમાં માનવ અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થાય, જાતિહિંસા કે મોટા પાયે હત્યા થાય ત્યારે માનવતાવાદી દરમ્યાનગીરી કરી શકાય છે.

4. વિદેશી નાગરિકોની સુરક્ષા માટે (Protection of Nationals Abroad)

પોતાના નાગરિકોની સુરક્ષા માટે અન્ય રાજ્યમાં તાત્કાલિક હસ્તક્ષેપ કરી શકાય છે.

5. આમંત્રણથી (By Invitation)

જો કોઈ રાજ્ય પોતાની આંતરિક સમસ્યા માટે બીજા રાજ્યને મદદ માટે આમંત્રણ આપે, તો એ દરમ્યાનગીરી માન્ય ગણાય છે.

- દરમ્યાનગીરી પર પ્રતિબંધ (Prohibition on Intervention):

યુનાઇટેડ નેશન્સ ચાર્ટરનું આર્ટિકલ 2(4) કહે છે કે — કોઈપણ રાજ્યએ બીજાના આંતરિક કે બાહ્ય મામલામાં બળપૂર્વક હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ. સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના સિદ્ધાંતને રક્ષવા દરમ્યાનગીરી સામાન્ય રીતે પ્રતિબંધિત છે.

- રાજ્યની માન્યતા:

- રાજ્યને માન્યતા આપવાનો અર્થ એ છે કે બીજા રાજ્ય દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકીય અસ્તિત્વ તરીકે સ્વીકૃતિ મેળવવી.
- માન્યતા રાજ્ય કે સરકારને દરેક રીતે ખૂબ મદદ કરે છે.

ભલે રાજ્ય કે સરકાર માન્યતા પહેલા જ અસ્તિત્વમાં હોય, પણ સ્વીકૃતિ સિસ્ટમમાં વધુ શક્તિ લાવે છે.

- વ્યાખ્યા:-

આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાયના સભ્ય તરીકે રાજ્યને માન્યતા આપતી વખતે, હાલના રાજ્યો જાહેર કરે છે કે તેમના મતે નવું રાજ્ય આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા દ્વારા આવશ્યક રાજ્યની શરતોને પૂર્ણ કરે છે(ઓપનહેમ) "

કેલ્સન અનુસાર:-

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાતો દેશ હોવો જોઈએ:-

૧. રાજકીય રીતે સંગઠિત

૨. ચોક્કસ પ્રદેશ પર નિયંત્રણ રાખો.

૩.જે સ્થાયીતા તરફ વલણ ધરાવે છે.

૪.અને સ્વતંત્ર હોવું જોઈએ.

➤ રાજ્ય તરીકેની માન્યતા પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતાઓ:-

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ, મોન્ટેવિડીઓ કોન્ફરન્સ રાજ્ય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે જેનાં માટે અમુક આવશ્યકતો હોવી જરૂરી છે. જેમકે ..

વસ્તી;

પ્રદેશ;

સરકાર;

સાર્વભૌમત્વ;

જો આ શરતો પૂરી થાય તો રાજ્યને માન્યતા મળી શકે છે.

➤ રાજ્ય માન્યતાની કાનૂની અસરો :-

૧.તે અન્ય રાજ્યો સાથે રાજદ્વારી સંબંધો સ્થાપિત કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરે છે.

૨.તે અન્ય રાજ્યો સાથે સંધિઓ કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરે છે.

૩.રાજ્ય આંતરરાષ્ટ્રીય રાજ્યત્વના અધિકારો અને વિશેષાધિકારોનો આનંદ માણવા સક્ષમ છે.

૪.રાજ્ય ઉત્તરાધિકારમાંથી પસાર થઈ શકે છે.

૫.રાજ્યની માન્યતા સાથે દાવો કરવાનો અને દાવો દાખલ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

૬.રાજ્ય સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંગઠનનું સભ્ય બની શકે છે.

➤ માન્યતા પ્રાપ્ત કરવાના સિદ્ધાંતો:-

૧. બંધારણીય અથવા રચનાત્મક સિદ્ધાંત:- રાજ્ય ત્યારે માન્ય બને છે જ્યારે પહેલાથી હાજર રાજ્યો તેને માન્યતા આપે છે, નહીં કે જ્યારે તે રાજ્યત્વના આવશ્યક માપદંડોને પૂર્ણ કરે છે. આ સિદ્ધાંત સાથે સંબંધિત મુખ્ય વિદ્વાનો ઓપેનહેમ, હેગલ અને એન્ઝેલોટી છે.

૨. ઘોષણાત્મક/સાબિતી સિદ્ધાંત: આ સિદ્ધાંત કહે છે કે માન્યતા પહેલાં રાજ્યોનું અસ્તિત્વ હતું અને તે માન્યતા ફક્ત એક ઔપચારિક સ્વીકૃતિ છે. રાજ્યત્વના ઘોષણાત્મક સિદ્ધાંતના મુખ્ય વિદ્વાનો વિઝ્નેર, હોલ, ફિશર અને બ્રાયલી છે

➤ રાજ્યની માન્યતા મેળવવાનીની રીતો :-

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ રાજ્યોની વાસ્તવિક માન્યતા(De facto)

તે બિન-પ્રતિબદ્ધ (બિન-પ્રતિ સુસંગત) અધિનિયમ દ્વારા નવા રાજ્યને સ્વીકારવાની પ્રક્રિયા છે.

હકીકતમાં માન્યતા એ કામચલાઉ અનુદાન છે.

તે માન્યતા મેળવવાના પહેલાનું પ્રથમ પગલું છે.

તે એક રાજ્ય તરીકે કામચલાઉ અને વાસ્તવિક(કામચલાઉ અને વાસ્તવિક) માન્યતા છે

તે કાં તો શરતી અથવા કોઈપણ શરત વિના હોઈ શકે છે.

નવા રચાયેલા રાજ્યો માટે નિયંત્રણની કસોટી છે.

જ્યારે અન્ય હાલના દેશોનો અભિપ્રાય હોય કે નવા રાજ્ય પાસે પૂરતી ક્ષમતા નથી પરંતુ નવા રાજ્ય પાસે પૂરતો પ્રદેશ અને ચોક્કસ પ્રદેશ પર નિયંત્રણ હોય છે.

-ઉદાહરણ: સોવિયેત યુનિયનને ૧૯૨૧ માં યુકે સરકાર દ્વારા વાસ્તવિક રીતે માન્યતા આપવામાં આવી હતી.

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ રાજ્યોની કાયદેસર માન્યતા(De Jure):-

જ્યારે અન્ય હાલના દેશોનો અભિપ્રાય હોય કે નવા રાજ્ય પાસે બધી યોગ્ય ક્ષમતા છે, ત્યારે આવા રાજ્યને કાયદાકીય માન્યતા દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવશે. કાયદાકીય પદ્ધતિ હેઠળ માન્યતા આપવા માટે પ્રથમ પદ્ધતિની પરિપૂર્ણતાની જરૂર નથી_જ્યારે નવા રચાયેલા રાજ્યને કાયમી સ્થિરતા અને રાજ્યનો દરજ્જો મળે છે ત્યારે તે આપવામાં આવે છે. તે નવજાત રાજ્યને સાર્વભૌમ રાજ્ય તરીકે કાયમી દરજ્જો આપે છે.

-ઉદાહરણ: સોવિયેત યુનિયનને ૧૯૨૪ માં કાયદાકીય રીતે માન્યતા આપવામાં આવી હતી.

નિષ્કર્ષમાં, વાસ્તવિક અને કાયદાકીય રીતે કોઈ ભેદ નથી કારણ કે માન્યતા પ્રાપ્ત સત્તાના આંતરિક કાર્યોને અમલમાં મૂકવાનું રાજ્યોનું કામ છે. આ વાત લ્યુથર વિ. સાગોર કેસમાં ઠરાવવામાં આવી હતી.

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં રાજ્યની માન્યતાના સવરૂપ:-

જ્યારે નવા રચાયેલા રાજ્યને માન્યતા આપવામાં આવે છે, ત્યારે તેની ઘોષણા બે સ્વરૂપોમાં કરી શકાય છે

.૧ રાજ્યની અભિવ્યક્ત માન્યતા

જ્યારે વર્તમાન રાજ્ય સત્તાવાર ઘોષણા અથવા સૂચના દ્વારા નવા રાજ્યને સ્પષ્ટપણે ઓળખે છે, ત્યારે તેને માન્યતાનું વ્યક્ત સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે. માન્યતા કોઈપણ એક્સપ્રેસ અથવા એક્સપ્રેસ ઔપચારિક માધ્યમો દ્વારા કરી શકાય છે જેમ કે વિરોધી પક્ષને ઘોષણા અથવા નિવેદન મોકલવું અથવા જ્યારે કોઈ રાજ્યને અભિવ્યક્ત રીતે ઓળખવામાં આવે છે . પ્રકાશિત કરવું, ત્યારે તે ઘોષણામાં માન્યતા આપનાર રાજ્ય દ્વારા અન્યથા પ્રદાન કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે ન્યાયિક માન્યતા છે.

.2 રાજ્યની ગર્ભિત માન્યતા

જ્યારે વર્તમાન રાજ્ય કોઈ ગર્ભિત અધિનિયમ દ્વારા નવા રચાયેલા રાજ્યને માન્યતા આપે છે, ત્યારે તેને ગર્ભિત માન્યતા તરીકે ગણવામાં આવે છે. ગર્ભિત માન્યતા કોઈપણ ગર્ભિત માધ્યમ દ્વારા આપી શકાય છે જેના દ્વારા વર્તમાન રાજ્ય નવા રચાયેલા રાજ્યને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યક્તિ તરીકે વર્તે છે. ગર્ભિત માધ્યમ દ્વારા માન્યતા . કોઈપણ સત્તાવાર સૂચના અથવા ઘોષણા દ્વારા આપવામાં આવતી નથી . દરેક કેસમાં બદલાય છે

૩ (સરકારની માન્યતા)

કોઈપણ રાજ્ય માટે, સરકાર એક મહત્વપૂર્ણ તત્વ છે. જ્યારે કોઈ રાજ્યની રચના થાય છે ત્યારે તેની . જ્યારે સરકાર રાજકીય કાર્યવાહીના સામાન્ય માર્ગ તરીકે બદલાય . સરકાર સમયાંતરે બદલાતી રહે છે છે, ત્યારે વર્તમાન રાજ્ય દ્વારા સરકારની માન્યતા જરૂરી નથી પરંતુ જ્યારે કોઈ ક્રાંતિને કારણે સરકાર બદલાય છે, ત્યારે વર્તમાન રાજ્ય દ્વારા તેની માન્યતા જરૂરી છે.

ક્રાંતિમાંથી સ્થપાયેલી નવી સરકારને માન્યતા આપવા માટે, હાલના રાજ્યોએ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે કે:

નવી સરકાર પાસે પ્રદેશ અને તેના લોકો પર પૂરતું નિયંત્રણ છે કે નહીં.

નવી સરકાર આંતરરાષ્ટ્રીય ફરજો અને જવાબદારીઓ પૂરી કરવા તૈયાર છે કે નહીં.

જ્યારે વર્તમાન રાજ્યો સંતુષ્ટ હોય કે ક્રાંતિના પરિણામે નવી સરકાર ઉપર જણાવ્યા મુજબની શરતો પૂરી કરવામાં સક્ષમ છે, ત્યારે નવી સરકારને વર્તમાન રાજ્યો દ્વારા માન્યતા આપી શકાય છે.

➤ રાષ્ટ્રીયતા:-

૧) પરિચય:

કાયદામાં, રાષ્ટ્રીયતા રાજકીય અધિકારો અને તેની સાથેના અન્ય વિશેષાધિકારો ઉપરાંત રાષ્ટ્ર અથવા સાર્વભૌમ રાજ્યના સભ્યપદનો ઉલ્લેખ કરે છે. દા.ત. 1924 ની મૂળ અમેરિકન નાગરિકતા પસાર થઈ તે પહેલાં અમેરિકન ભારતીયોને બિન-નાગરિક નાગરિકો તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા. ઘણી વાર નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા સાથે મૂંઝવણ એ એક અલગ ખ્યાલ છે. વ્યક્તિગત વ્યક્તિઓ, કોર્પોરેશનો, જહાજો અને એરક્રાફ્ટ, બધા પાસે રાષ્ટ્રીયતા છે, પરંતુ માત્ર કાનૂની હેતુઓ માટે જ મળેલ છે.

યુએનની યુનિવર્સલ ડિક્લેરેશન ઓફ હ્યુમન રાઇટ્સ (1948) જણાવે છે કે રાષ્ટ્રીયતા એ દરેક માનવીનો અવિભાજ્ય અધિકાર છે અને કોઈને પણ તેની નાગરિકતાથી વંચિત રાખવામાં આવશે નહીં. તે રાષ્ટ્રીયતા છે જે તમામ વ્યક્તિઓને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના દાયરામાં લાવે છે.

૨) રાષ્ટ્રીયતાનો અર્થ:

વ્યક્તિની રાષ્ટ્રીયતા તેના/તેણીના જન્મ સ્થળને દર્શાવે છે, જ્યાં તે/તેણીનો છે. તે ચોક્કસ રાષ્ટ્ર સાથે વ્યક્તિના સંબંધને વ્યાખ્યાયિત કરે છે

૩) રાષ્ટ્રીયતાનું મહત્વ:

રાજદ્રારી પ્રતિનિધિઓના સંરક્ષણનો અધિકાર રાષ્ટ્રીયતાને કારણે ઉપલબ્ધ છે. જો કોઈપણ રાજ્ય તેની રાષ્ટ્રીયતાની વ્યક્તિને આવા પ્રતિકૂળ પગલાંથી અટકાવતું નથી જે અન્ય રાજ્યોને અસર કરે છે, તો મુઠ્ઠીનું રાજ્ય તેના નાગરિકોની આવી ક્રિયાઓ માટે અન્ય રાજ્યોને જવાબદાર રહેશે. સામાન્ય રીતે રાજ્યો પ્રત્યાર્પણમાં તેના નાગરિકોને સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરતા નથી. રાષ્ટ્રીયતાની એક અસર એ છે કે રાજ્યને પોતાના નાગરિકના પ્રત્યાર્પણને નકારવાનો અધિકાર છે. ઘણા રાજ્યોની પ્રથા દ્વારા, યુદ્ધ સમયે દુશ્મનનું પાત્ર રાષ્ટ્રીયતાના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે.

૪) ડોમિસાઇલ અને સિટિઝનશિપ

૧) નિવાસસ્થાન

તે દેશને ઓળખવામાં આવે છે કે જે વ્યક્તિ તેના કાયમી ઘર તરીકે વર્તે છે અથવા રહે છે અને તેની સાથે નોંધપાત્ર જોડાણ ધરાવે છે. જો વ્યક્તિ એક અધિકારક્ષેત્રમાંથી બીજા અધિકારક્ષેત્રમાં જાય તો પણ વ્યક્તિની નિવાસી સ્થિતિ ચાલુ રાખી શકાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો શ્રીલંકન નાગરિક રોજગાર હેતુ માટે અસ્થાયી રૂપે યુએસ જાય છે, તો તેનું નિવાસસ્થાન શ્રીલંકન તરીકે ચાલુ રહેશે.

૨) નાગરિકતા

તે રાજકારણમાં ભાગ લેવાનો અને પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો અધિકાર ધરાવતી સ્થિતિનો સંદર્ભ આપે છે. નાગરિકતા એ ખ્યાલ પર આધારિત છે કે વ્યક્તિ રાજ્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા ધરાવે છે અને બદલામાં તેના

રક્ષણ માટે હકદાર છે. નાગરિકતાનો કાયદો એક દેશથી બીજા દેશમાં અલગ છે, જો કે, નાગરિકતા કાયદાના બે આધાર છે જુસ સાંગુનીસ અને જુસ સોલી.

જસ સાંગુનિસ લોહીના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે, વંશ અને વારસો એ નિર્ધારિત કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે કે કોણ નાગરિક છે અને બની શકે છે. બીજો આધાર, જ્યુસ સોલી કહે છે કે કોઈ વ્યક્તિ દેશની નાગરિક બને છે, જો માતા-પિતાની નાગરિકતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના દેશમાં જન્મે છે.

૫) રાષ્ટ્રીયતાના મેળવવાની રીતો:

૧) જન્મથી

તે રાષ્ટ્રીયતા મેળવવાની સૌથી કુદરતી રીત છે. તે જસ સાંગુનિસના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે જે પ્લોટ વંશ અને વારસાનો અધિકાર છે. જન્મ સમયે, માતાપિતાની રાષ્ટ્રીયતા બાળકોની રાષ્ટ્રીયતા પર અસર કરે છે. કેટલાક દેશો રાષ્ટ્રીયતાના વિસ્તરણમાં જુસ સોલીના સિદ્ધાંતને પણ અનુસરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, આપણે ભારતમાં જન્મ્યા છીએ, તેથી આપણને ભારતની રાષ્ટ્રીયતા મળે છે.

૨) નેચરલાઈઝેશન(દેશીયકરણ) દ્વારા

જન્મ પછી, રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરવાની સૌથી પસંદગીની રીત નેચરલાઈઝેશન છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિની રાષ્ટ્રીયતા પછીથી બદલાય છે અને તે કોઈ અન્ય રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સંપાદનની પ્રક્રિયા નેચરલાઈઝેશન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. નેચરલાઈઝેશનના નિયમ અને ધોરણો એક દેશથી બીજા દેશમાં બદલાય છે. નેચરલાઈઝેશન માટે અરજી કરનાર ઉમેદવારે તે દેશના કાયદાનું પાલન અને સમર્થન કરવાનું વચન આપવું પડશે. લગ્ન, કાયદેસરતા, નિવાસસ્થાનનું સંપાદન વગેરે, નેચરલાઈઝેશન દ્વારા રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરવાની કેટલીક રીતો છે.

૩) ફરી શરૂ કરીને

આ પ્રકારની માન્યતા ભાગ્યે જ અનુસરવામાં આવે છે અથવા જોવામાં આવે છે. તે હેઠળ, જો કોઈ વ્યક્તિ કોઈ કારણોસર તેની રાષ્ટ્રીયતા ગુમાવે છે, તો તે વ્યક્તિ રાષ્ટ્ર દ્વારા ઘડવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને પૂર્ણ કર્યા પછી તેની રાષ્ટ્રીયતા ફરી શરૂ કરી શકે છે. વ્યક્તિ સામાન્ય રીતે પુનઃપ્રાપ્તિમાં નાગરિકતાના શપથ લે છે.

૪)તાબેદારી દ્વારા

રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરવાની બીજી પદ્ધતિ છે વશીકરણ. આ પ્રકારની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરવાનો અર્થ એ છે કે જ્યારે કોઈ રાજ્ય બીજા રાજ્યને હરાવે છે અથવા એક રાજ્ય બીજાની સામે ધનુષ્ય કરે છે, ત્યારે પરાજિત રાજ્યના નાગરિકો આપમેળે જીતેલા રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરે છે.

૫) સેસશન દ્વારા(By cession)

જ્યારે એક રાજ્ય અથવા સમગ્ર રાજ્યનો પ્રદેશ બીજા રાજ્યને સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે ભૂતપૂર્વ રાજ્યનો નાગરિક પછીના રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે સિક્કિમને ભારત સાથે એકીકૃત કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે તેના તમામ નાગરિકોએ એકીકરણના પરિણામે ભારતીય રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરી હતી.

૬) નોંધણી દ્વારા

નોંધણી એ રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરવા માટેની એક રીત પણ છે. એક રાષ્ટ્રનો નાગરિક બીજા રાષ્ટ્રમાં પોતાની નોંધણી કરાવી શકે છે અને સૂચનાઓનું પાલન કરીને અને મૂળભૂત આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કર્યા પછી વ્યક્તિ તે રાષ્ટ્રની રાષ્ટ્રીયતા મેળવી શકે છે. નોંધણી માટેના નિયમો અને શરતો એક અધિકારક્ષેત્રથી બીજા અધિકારક્ષેત્રમાં અલગ છે.

૬) રાષ્ટ્રીયતા ગુમાવવાની રીતો:

૧) છુટકારો દ્વારા

કેટલાક રાજ્યોમાં, જેમ કે જર્મની, કાયદો પ્રદાન કરે છે કે નાગરિકો મુક્તિ દ્વારા રાષ્ટ્રીયતા ગુમાવી શકે છે. રિલીઝ દ્વારા રાષ્ટ્રીયતાના નુકસાનમાં, તેના માટે અરજી સબમિટ કરવી જરૂરી છે. જો અરજી સ્વીકારવામાં આવે, તો સંબંધિત વ્યક્તિને સંબંધિત રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતામાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે.

૨) વંચિતતા દ્વારા

રાજ્યોએ કેટલાક મ્યુનિસિપલ કાયદાઓ ઘડ્યા છે, જેનો ભંગ તેના નાગરિકો દ્વારા તેમની રાષ્ટ્રીયતાની વંચિતતામાં પરિણમે છે. અમેરિકન કાયદાઓ હેઠળ, વિદેશી રાજ્યની સશસ્ત્ર દળોમાં સેવા પણ નાગરિકતાથી વંચિત થવામાં પરિણમે છે.

૩) સમાપ્તિ દ્વારા

અમુક રાજ્યોમાં, કાયદાના આધારે, વિદેશમાં લાંબા સમય સુધી રહેવાને કારણે નાગરિકતા સમાપ્ત થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક પ્રકૃતિવાદી અમેરિકન નાગરિક વિદેશી રાજ્યના પ્રદેશમાં જ્યાં તે અગાઉ રાષ્ટ્રીય હતો અથવા જ્યાં તેનું જન્મસ્થળ આવેલું છે ત્યાં ત્રણ વર્ષ સુધી સતત નિવાસ કરીને તેની રાષ્ટ્રીયતા ગુમાવે છે.

૪) ત્યાગ દ્વારા

વ્યક્તિ તેની રાષ્ટ્રીયતાનો ત્યાગ પણ કરી શકે છે. જ્યારે વ્યક્તિ એક કરતાં વધુ રાજ્યોની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ત્યાગની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. આવી સ્થિતિમાં, તેણે પસંદગી કરવી પડશે કે તે કયા દેશનો રાષ્ટ્રીય રહેશે. અંતે, તેણે એક રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતાનો ત્યાગ કરવો પડશે. બાળકોની બેવડી રાષ્ટ્રીયતાના કિસ્સામાં, ગ્રેટ બ્રિટન જેવા અમુક રાજ્યોનો મ્યુનિસિપલ કાયદો તેમને વય પર આવવાનો

અધિકાર આપે છે કે તેઓ કોઈ એક રાજ્યના નાગરિક બનવાનું બંધ કરવા માગે છે કે કેમ તે જાહેર કરવાનો.

૫) અવેજી(ફેરબદલી) દ્વારા

કેટલાક રાજ્યો રાષ્ટ્રીયતાના અવેજી માટે પ્રદાન કરે છે. આ સિદ્ધાંત અનુસાર, વ્યક્તિ અન્ય રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતાના સ્થાને રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા મેળવી શકે છે. આને અવેજી દ્વારા રાષ્ટ્રીયતા કહેવામાં આવે છે જેમાં તે રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા ગુમાવે છે અને અન્ય રાજ્યની રાષ્ટ્રીયતા પ્રાપ્ત કરે છે. બ્રિટિશ રાષ્ટ્રીયતા અધિનિયમ 1948 વિદેશી રાજ્યમાં બ્રિટિશ વિષયના નેચરલાઈઝેશન પર બ્રિટિશ રાષ્ટ્રીયતાના નુકસાનને આપમેળે લાગુ કરતું નથી.

૭)રાજ્યવિહીનતા

યુનાઈટેડ નેશન્સ હાઈ કમિશનર ફોર રેફ્યુજીસ (યુએનએચસીઆર) મુજબ, રાજ્યવિહીન વ્યક્તિની કાનૂની વ્યાખ્યા એવી વ્યક્તિ છે કે જેને કોઈપણ રાજ્ય તેના કાયદાના અમલીકરણ હેઠળ રાષ્ટ્રીય તરીકે ગણવામાં ન આવે. સરળ શબ્દોમાં, આનો અર્થ એ છે કે રાજ્યવિહીન વ્યક્તિ પાસે કોઈપણ દેશની રાષ્ટ્રીયતા નથી. કેટલાક લોકો રાજ્યવિહીન જન્મે છે, પરંતુ અન્ય લોકો રાજ્યવિહીન બને છે. શિક્ષણ, આરોગ્યસંભાળ, રોજગાર અને હિલચાલની સ્વતંત્રતા જેવા મૂળભૂત અધિકારોનો ઉપયોગ કરતી વખતે રાજ્યવિહીન લોકોને ઘણી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતર કરતી વખતે પણ તેઓ શોષણનો સામનો કરે છે.UNHCR એ રાજ્યવિહીનતાને સમાપ્ત કરવા માટે 2024 ને ડેડ લાઈન તરીકે સેટ કરી છે. યુએનએચસીઆરના ડેટા મુજબ, વિશ્વમાં લગભગ 12 મિલિયન રાજ્યવિહીણ લોકો છે.

૮) બેવડી રાષ્ટ્રીયતા:

જ્યારે એક કરતાં વધુ દેશ કોઈ વ્યક્તિને તેના નાગરિક તરીકે માને છે, ત્યારે તેને દ્વિ નાગરિકતા કહેવામાં આવે છે. દ્વિ નાગરિકત્વ થાય છે કારણ કે વિવિધ દેશોએ નાગરિકતા આપવા માટે વિવિધ પદ્ધતિઓ સેટ કરી છે.

બેવડી નાગરિકતા ધરાવનાર વ્યક્તિ સામાન્ય રીતે બંને દેશોની નાગરિકતાના અધિકારો ભોગવે છે. આ અધિકારો આ હોઈ શકે છે:

પાસપોર્ટ રાખવાનો અધિકાર.

મત આપવાનો અધિકાર.

રહેઠાણનો અધિકાર.

કામ કરવાનો અધિકાર.

દેશમાં પ્રવેશવાનો અધિકાર, વગેરે.

EXTRADITION (પ્રત્યાર્પણ):-

૧) પરિચય :

જે વ્યક્તિએ ગુનો કર્યો હોય અથવા કથિત રૂપે આચર્યો હોય તેના પર સામાન્ય રીતે તે દેશમાં કેસ ચલાવવામાં આવે છે જ્યાં તે આચરવામાં આવ્યો હોય અથવા કથિત રૂપે આચરવામાં આવ્યો હોય. જો કે, જ્યારે વ્યક્તિ ટ્રાયલનો સામનો કરવાથી બચવા માટે આવા દેશમાંથી ભાગી જાય ત્યારે શું થાય છે? અથવા, જો કોઈ દોષિત સજાથી બચવા માટે આવા રાષ્ટ્રના પ્રદેશમાંથી ભાગી જાય તો શું? આવા કિસ્સાઓમાં, જે દેશમાંથી દોષિત અથવા આરોપી ભાગી ગયો હોય તે દેશને તેને પરત કરવા સત્તાવાર રીતે વિનંતી કરે છે. દોષિત કે આરોપીને તે જે દેશમાંથી ભાગી ગયો હતો તેને પરત કરવાની પ્રક્રિયાને પ્રત્યાર્પણ કહેવામાં આવે છે.

૨) પ્રત્યાર્પણનો અર્થ :

‘ શબ્દ ‘પ્રત્યાર્પણ’ બે લેટિન શબ્દોમાંથી ઉદ્ભવે છે - ‘ex’ નો અર્થ ‘આઉટ’ અને ‘ટ્રેડિયમ’ એટલે કે ‘છોડી દેવું’. તે લેટિન કાનૂની ઉચ્ચારણ “ઓટ ડીડેરે ઓટ જ્યુડીકેર” અર્થાત્ “ક્યાં તો પ્રત્યાર્પણ અથવા કાર્યવાહી” પર આધારિત છે’.

જેમ કે ઓપેનહેમ વ્યાખ્યાયિત કરે છે, “પ્રત્યાર્પણ એ કોઈ આરોપી અથવા દોષિત વ્યક્તિનું રાજ્યને ડિલિવરી છે કે જેના પ્રદેશ પર તેણે કથિત કૃત્ય કર્યું છે અથવા તેને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે, રાજ્ય દ્વારા તે સમય માટે તે જેના પ્રદેશ પર થાય છે તે ગુનો છે”.

૩) પ્રત્યાર્પણનો હેતુ:

સજામાંથી બચવા માટે (સજામાંથી બચવા માટે)

એક અવરોધ તરીકે પ્રત્યાર્પણ (એક અવરોધ તરીકે પ્રત્યાર્પણ)

પ્રાદેશિક રાજ્યમાં શાંતિ જાળવવા (પ્રાદેશિક રાજ્યમાં શાંતિ જાળવી)

રાજદ્વારી દયા બદલો

આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ વધારવા માટે નેત્રિક સહયોગ વધારવા માટે

૪) પ્રત્યાર્પણના સિદ્ધાંતો

૧) પારસ્પરિકતાનો સિદ્ધાંત

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના વિવિધ પાસાઓ હેઠળ પારસ્પરિકતાનો સિદ્ધાંત સારી રીતે સ્થાપિત છે. તે એવી જોગવાઈ કરે છે કે દેશ અન્ય દેશના નાગરિકો અથવા કાનૂની સંસ્થાઓને આપેલી તરફેણ, આદર, લાભ

અથવા દંડની દરેક ક્રિયા, તે જ રીતે પરત કરવી જોઈએ. તે આંતરરાષ્ટ્રીય સમર્થનની પરસ્પર અભિવ્યક્તિ માટે પ્રદાન કરે છે.

૨)ડબલ ક્રિમિનાલિટીનો સિદ્ધાંત

બેવડા ગુનાખોરીનો સિદ્ધાંત પ્રદાન કરે છે કે જે કૃત્ય માટે આરોપી વ્યક્તિ અથવા દોષિતને વિનંતી કરનાર રાજ્ય દ્વારા પ્રત્યાર્પણ કરવાની વિનંતી કરવામાં આવે છે, તે પ્રાદેશિક રાજ્યમાં પણ ગુનો હોવો જોઈએ.

૩)ડબલ જોખમનો સિદ્ધાંત

બેવડા જોખમના સિદ્ધાંતને 'નોન-બિસ ઇન-ઇડેમ' પણ કહેવામાં આવે છે. તે એવી જોગવાઈ કરે છે કે જે વ્યક્તિ પર પહેલાથી જ કેસ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેને સજા થઈ હતી, જો વિનંતી સમાન ગુનાને લગતી હોય તો તેનું પ્રત્યાર્પણ કરી શકાતું નથી. સજાની સમયમર્યાદા સમાપ્ત થયા સિવાય, એક જ ગુના માટે એક વખત પ્રયાસ કરેલ અને દોષિત ઠેરવવામાં આવેલ કોઈપણ ગુનેગારનું પ્રત્યાર્પણ કરી શકાતું નથી.

૪)વિશેષતાનો સિદ્ધાંત

વિશેષતાનો સિદ્ધાંત પ્રદાન કરે છે કે વિનંતી કરનાર રાજ્ય પ્રત્યાર્પણ કરાવેલા ગુનેગારને જે ગુના માટે પ્રત્યાર્પણ કરવામાં આવે છે તેના માટે જ તેને અજમાવવા અથવા સજા કરવા માટે બંધાયેલ છે.

કેસ :યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિ. રાઉશર (1886) ના કિસ્સામાં

સુપ્રીમ કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે તે પ્રત્યાર્પણ સંધિનું ઉલ્લંઘન હતું અને દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હતો.

૫) પ્રત્યાર્પણ પર આંતરરાષ્ટ્રીય મોડલ કાયદા

જિનીવા સંમેલન અને તેમના વધારાના પ્રોટોકોલ્સ (1949) એ કેટલાક પ્રારંભિક સંમેલનો હતા જે અમુક અંશે પ્રત્યાર્પણને લગતા હતા; તેણે પ્રત્યાર્પણમાં રાજ્યના સહકારને માન્યતા આપી. તે પછી, મોટાભાગના દેશોએ પ્રત્યાર્પણ પર અનેક બહુપક્ષીય અને દ્વિપક્ષીય સંધિઓ પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે. ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાએ 100 થી વધુ દેશો સાથે પ્રત્યાર્પણ સંધિઓ પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે. વિવિધ દેશોએ તેમના પીનલ કોડમાં પ્રત્યાર્પણ માટેની જોગવાઈઓ પણ સામેલ કરી છે

પ્રત્યાર્પણ (1990) પર યુએન મોડલ ટ્રીટી (1990) એ પ્રત્યાર્પણ-સંબંધિત બાબતોમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર પર મજબૂતપણે ભાર મૂક્યો હતો. તેમાં 18 કલમો છે, જેમાં પ્રત્યાર્પણની વિનંતીઓના ઇનકાર, વિશેષતાના નિયમ વગેરેના આધારો સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. જો કે, તે પ્રાદેશિક રાજ્યના વિવેકબુદ્ધિને પ્રાથમિકતા આપે છે.

પ્રત્યાર્પણ પરનો UN મોડલ લો (2004) UN મોડલ ટ્રીટીથી પ્રેરિત છે અને પ્રત્યાર્પણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગને વધારવાનો હેતુ ધરાવે છે.

પ્રત્યાર્પણ સંધિઓ ગેરહાજર હોય તેવા દેશોના કેસોમાં પૂરક કાનૂન તરીકે કામ કરવાનો પણ તેનો હેતુ છે.

મોડેલ કાયદાની કલમ 5 અને 6 સ્પષ્ટપણે પ્રદાન કરે છે કે જો પ્રાદેશિક રાજ્યની દૃષ્ટિએ, પ્રત્યાર્પણની વિનંતી તેના જાતિ, વંશીય મૂળ, જાતિ વગેરેના આધારે ભાગેડુને ત્રાસ આપવા અથવા સજા કરવા માટે કરવામાં આવે તો પ્રત્યાર્પણ મંજૂર કરવામાં આવશે નહીં.

ભારતીય કાયદા હેઠળ પ્રત્યાર્પણ:

આ કાયદો વ્યક્તિઓને ભારતમાં અને ભારતથી વિદેશી દેશોમાં પ્રત્યાર્પણ માટે છે. પ્રત્યાર્પણનો આધાર ભારત અને અન્ય દેશ વચ્ચેની સંધિ હોઈ શકે છે.

જો કે, અધિનિયમ એ પણ જોગવાઈ કરે છે કે, આવી કોઈપણ સંધિની ગેરહાજરીમાં, કોઈપણ સંમેલન કે જેમાં ભારત અને આવા વિનંતી કરનાર અથવા પ્રાદેશિક રાજ્ય પક્ષકારો છે તે બાબત માટે પ્રત્યાર્પણ સંધિ તરીકે ગણવામાં આવે છે. (કલમ 3)

પ્રત્યાર્પણ પર સીમાચિહ્નરૂપ કેસો:

સાવરકરનો કેસ

1910 માં, વિનાયક દામોદર સાવરકરને રાજદ્રોહ અને હત્યાના આરોપમાં ટ્રાયલ માટે બ્રિટનથી મોરિયા નામના જહાજ દ્વારા ભારતમાં લાવવામાં આવી રહ્યા હતા (સમ્રાટ વિ. વિનાયક દામોદર સાવરકર (1910)).

તે ફાન્સ ભાગી ગયો હતો જ્યારે વહાણ માર્સેલીમાં આશ્રયિત હતું. જો કે, એક ફ્રેન્ચ પોલીસકર્મીએ, તેની ફરજની ભૂલથી, પ્રત્યાર્પણની કાર્યવાહીને અનુસર્યા વિના, સાવરકરને પકડ્યા અને બ્રિટિશ અધિકારીઓને સોંપી દીધા. બાદમાં ફાન્સે સાવરકરને ઔપચારિક રીતે તેમના પ્રત્યાર્પણની પ્રક્રિયા હાથ ધરવા માટે બ્રિટનને સોંપવાની માંગ કરી હતી. બ્રિટને ફાન્સની માંગને નકારી કાઢી હતી, અને કેસ હેગની પરમેનન્ટ કોર્ટ ઓફ આર્બિટ્રેશન સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો. ફાન્સના પોલીસકર્મીના ભાગ પર થઈ રહેલી અનિયમિતતા સાથે કોર્ટે સંમત થઈ હતી. જો કે, આવા સંજોગો અંગે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની ગેરહાજરીને કારણે નવી પ્રત્યાર્પણ પ્રક્રિયાની ફાન્સની માંગને નકારી કાઢવામાં આવી હતી.

વિજય માલ્યાનો કેસ

શ્રી વિજય માલ્યા, બિઝનેસ ટાયફૂન અને કિંગડિશર એરલાઈન્સ અને યુનાઈટેડ બ્રુઅરીઝ હોલ્ડિંગ્સ લિ.ના માલિકનો કેસ, ભારતમાં સૌથી વધુ જાણીતો પ્રત્યાર્પણ કેસ છે (ડૉ. વિજય માલ્યા વિ. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા (2018)).

તેના પર સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા અને ઇન્ડિયન ઓવરસીઝ બેંક સહિત 17 ભારતીય બેંકોનું 6,000 કરોડથી વધુનું દેવું બાકી હતું. આગામી ધરપકડના ડરથી માલ્યા 2016માં ભારતથી યુનાઇટેડ કિંગડમ ભાગી ગયો હતો.

ભારત દ્વારા 2017માં તેના પ્રત્યાર્પણની માંગ કરવામાં આવી હતી.

માલ્યાના પ્રત્યાર્પણનો કેસ લંડનની વેસ્ટમિન્સ્ટર મેજિસ્ટ્રેટ કોર્ટ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો. 2018માં કોર્ટે તેને ભારત પ્રત્યાર્પણ કરવાનો આદેશ આપ્યો હતો. લંડનમાં હાઈકોર્ટમાં તેમની અપીલ નકારી કાઢવામાં આવી હતી; જો કે, ચાલી રહેલી કાનૂની પ્રક્રિયાઓને કારણે તેને હજુ સુધી ભારત પરત લાવવામાં આવ્યો નથી.

એ નોંધવું પણ યોગ્ય છે કે 2019 માં, તેને ભાગેડુ આર્થિક અપરાધી અધિનિયમ, 2018 હેઠળ 'ફ્યુજિટિવ ઇકોનોમિક ઓફેન્ડર' જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

આશ્રય:-

૧) આશ્રય શું છે?

આશ્રય એ વિદેશી નાગરિકોને રાજ્ય દ્વારા આપવામાં આવતું કાનૂની રક્ષણ છે જેઓ તેમના જીવન અને સ્વતંત્રતા માટે જુલમ, યુદ્ધ અથવા અન્ય ગંભીર જોખમોને કારણે તેમના વતન ભાગી ગયા છે. "આશ્રય" શબ્દ ગ્રીક શબ્દ "એસાયલોન" પરથી ઉતરી આવ્યો છે, જેનો અર્થ થાય છે "અદમ્ય સ્થળ." સારમાં, આશ્રય એવી વ્યક્તિઓ માટે સલામત આશ્રય આપે છે જેઓ તેમના મૂળ દેશોમાં પાછા ફરી શકતા નથી કારણ કે તેઓ જાતિ, ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા, ચોક્કસ સામાજિક જૂથમાં સભ્યપદ અથવા રાજકીય અભિપ્રાયના આધારે સતાવણીના જોખમનો સામનો કરે છે.

૨) આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં આશ્રયના પ્રકાર:

૧) પ્રાદેશિક આશ્રય

પ્રાદેશિક આશ્રય એ આશ્રયનું સૌથી સામાન્ય સ્વરૂપ છે અને તે રાજ્યના પ્રદેશની અંદર આપવામાં આવે છે જે સુરક્ષા પ્રદાન કરે છે. આ પ્રકારનું આશ્રય રાજ્ય સાર્વભૌમત્વના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે, જે રાજ્યને તેની સરહદોમાં કોણ પ્રવેશે છે અને રહે છે તે નિયંત્રિત કરવાની મંજૂરી આપે છે. પ્રાદેશિક આશ્રય સામાન્ય રીતે એવી વ્યક્તિઓને આપવામાં આવે છે કે જેઓ પહેલાથી જ યજમાન દેશમાં કાયદેસર રીતે અથવા ગેરકાયદેસર રીતે પ્રવેશી ચૂક્યા છે અને તેઓ તેમના વતનમાં દમનથી રક્ષણ મેળવવા માંગે છે

૨) કાનૂની આધાર

પ્રાદેશિક આશ્રય માટેનો કાનૂની પાયો વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ અને સંમેલનોમાં જોવા મળે છે, જેમાં 1951ના શરણાર્થી સંમેલન અને તેના 1967ના પ્રોટોકોલનો સમાવેશ થાય છે. શરણાર્થી સંમેલનની કલમ 33, જેને બિન-રિફ્યુલમેન્ટના સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તે રાજ્યોને શરણાર્થીઓને

એવા પ્રદેશોમાં પાછા ફરવાથી પ્રતિબંધિત કરે છે જ્યાં તેમના જીવન અથવા સ્વતંત્રતા જોખમમાં હોય. આ સિદ્ધાંત પ્રાદેશિક આશ્રય આપવાની પ્રથાને આધાર આપે છે, તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે સત્તાવણીના જોખમમાં રહેલી વ્યક્તિઓને બળજબરીથી તેમના વતન પાછા ન મોકલવામાં આવે.

૩) પ્રદેશ બાહ્ય આશ્રય:-

પ્રદેશ બાહ્ય આશ્રય, જેને રાજદ્વારી અથવા કોન્સ્યુલર આશ્રય તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે રાજ્યના પ્રદેશની બહાર આપવામાં આવે છે જે સુરક્ષા પ્રદાન કરે છે. આ પ્રકારનું આશ્રય સામાન્ય રીતે રાજ્યના દૂતાવાસ, કોન્સ્યુલેટ અથવા તેના યુદ્ધ જહાજોના પરિસરમાં પ્રદાન કરવામાં આવે છે. બાહ્ય આશ્રય પ્રાદેશિક આશ્રય કરતાં ઓછો સામાન્ય છે અને તે ઘણી વખત રાજદ્વારી સંવેદનશીલતાઓથી ઘેરાયેલો હોય છે, કારણ કે તેમાં વિદેશી ધરતી પર રક્ષણ આપવાનો સમાવેશ થાય છે.

૪) રાજદ્વારી આશ્રય

રાજદ્વારી આશ્રય એ બહારના દેશમાં રાજ્યના રાજદ્વારી મિશન, જેમ કે દૂતાવાસ અથવા વાણિજ્ય દૂતાવાસના પરિસરમાં મંજૂર કરાયેલ બાહ્ય આશ્રયનું એક સ્વરૂપ છે. આ પ્રકારની આશ્રય સામાન્ય રીતે એવી વ્યક્તિઓને આપવામાં આવે છે જેઓ નિકટવર્તી જોખમનો સામનો કરે છે અને યજમાન દેશને સુરક્ષિત રીતે છોડી શકતા નથી. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ રાજદ્વારી આશ્રયને વૈશ્વિક રીતે માન્યતા આપવામાં આવતી નથી અને તે ઘણી વખત રાજ્યો વચ્ચેનો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો છે.

૫) યુદ્ધ જહાજોમાં આશ્રય

રાજ્યના યુદ્ધ જહાજો પર બહારના પ્રદેશના આશ્રયનું બીજું સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારનું આશ્રય દુર્લભ છે અને સામાન્ય રીતે આત્યંતિક જોખમના કિસ્સામાં ઓફર કરવામાં આવે છે, જ્યાં વ્યક્તિ સુરક્ષિત રીતે વિદેશી બંદરમાં ઉતરી શકતી નથી. યુદ્ધ જહાજો પર આશ્રય આપવો એ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે યુદ્ધ જહાજને રાજ્યના પ્રદેશનું વિસ્તરણ માનવામાં આવે છે, ભલે તે આંતરરાષ્ટ્રીય જળસીમા અથવા વિદેશી બંદરમાં હોય.

૬) કામચલાઉ આશ્રય

અસ્થાયી આશ્રય એ એવા વ્યક્તિઓને આપવામાં આવેલ રક્ષણનું કામચલાઉ સ્વરૂપ છે જેઓ તાત્કાલિક જોખમમાંથી ભાગી રહ્યા છે પરંતુ સંપૂર્ણ શરણાર્થી દરજ્જા માટે લાયક ન હોઈ શકે. આ પ્રકારની આશ્રય સામાન્ય રીતે સામૂહિક વિસ્થાપનની પરિસ્થિતિઓમાં આપવામાં આવે છે, જેમ કે સશસ્ત્ર સંઘર્ષો અથવા કુદરતી આફતો દરમિયાન, જ્યાં યજમાન દેશ વ્યક્તિઓ માટે સ્વદેશ પરત ફરવા માટે સલામત ન હોય ત્યાં સુધી આશ્રય પ્રદાન કરે છે.

રેફ્યુજી(refugee)

૧) શરણાર્થી એટલે શું?

શરણાર્થીઓ એવા લોકો છે જેઓ યુદ્ધ, હિંસા, સંઘર્ષ અથવા દમનથી ભાગી ગયા છે અને બીજા દેશમાં સલામતી મેળવવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પાર કરી છે.

શરણાર્થીઓ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં વ્યાખ્યાયિત અને સુરક્ષિત છે.

1951 શરણાર્થી સંમેલન એ મુખ્ય કાનૂની દસ્તાવેજ છે અને શરણાર્થીને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે: .

"કોઈ વ્યક્તિ જે જાતિ, ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા, ચોક્કસ સામાજિક જૂથના સભ્યપદ અથવા રાજકીય અભિપ્રાયના કારણોસર સતાવણી થવાના સારી રીતે સ્થાપિત ડરને કારણે તેમના મૂળ દેશમાં પાછા આવવા માટે અસમર્થ અથવા અનિચ્છા છે."

- 2017 ના અંત સુધીમાં, વિશ્વભરમાં 25.4 મિલિયન શરણાર્થી પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો નોંધાયેલા હતા.

૨) 1967 પ્રોટોકોલ:

પ્રોટોકોલનો ઉદ્દેશ્ય 1951ના સંમેલનમાં હાજર મર્યાદાઓને દૂર કરવાનો હતો પરંતુ તે સંમેલન સાથે સંપૂર્ણ રીતે સંબંધિત રહ્યો.

તેણે શરણાર્થીઓ શબ્દના ઉપયોગને પુનઃવ્યાખ્યાયિત કર્યો, આમ સમય અને અવકાશ-સંબંધિત મર્યાદાઓને દૂર કરી.

પ્રોટોકોલ શરણાર્થીની સુધારેલી વ્યાખ્યામાં આવતા તમામ વ્યક્તિઓ માટે 1951ના સંમેલનની મુખ્ય સામગ્રીનો ઉપયોગ સુનિશ્ચિત કરે છે.

1967ના પ્રોટોકોલે રેફ્યુજી કન્વેન્શનના ટેમ્પોરલ અને ભૌગોલિક પ્રતિબંધોને દૂર કર્યા જેથી સંમેલન સાર્વત્રિક રીતે લાગુ થાય.

પ્રોટોકોલની કલમ 1 કહે છે કે જે દેશો તેને બહાલી આપે છે તેઓ શરણાર્થી સંમેલનનું પણ પાલન કરવા સંમત થાય છે - ભલે તેઓ તેમાં પક્ષકાર ન હોય.

ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે રેફ્યુજી કન્વેન્શનને બહાલી આપી નથી પરંતુ તેણે 1967 પ્રોટોકોલને બહાલી આપી છે.

આનો અર્થ એ છે કે તે સંમેલનની જોગવાઈઓને લાગુ કરવા માટે બંધાયેલ છે, જે તેને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે માન્યતા પ્રાપ્ત કાનૂની અને માનવતાવાદી ધોરણો અનુસાર શરણાર્થીઓની સારવાર માટે પ્રતિબદ્ધ કરે છે.

આમાં બિન-રિફ્યુલમેન્ટના સિદ્ધાંતનો આદર કરવાનો સમાવેશ થાય છે - એટલે કે, શરણાર્થીઓને એવી જગ્યાએ ન મોકલવા જ્યાં તેઓને સતાવણીનું જોખમ હોય અથવા એવા દેશમાં ન મોકલવું કે જે તેમને

આવી જગ્યાએ મોકલી શકે; રોજગાર, શિક્ષણ અને સામાજિક સુરક્ષા જેવા અધિકારો સહિત શરણાર્થીઓને કાનૂની દરજ્જો પૂરો પાડવો; અને શરણાર્થીઓને 'ગેરકાયદેસર રીતે' દાખલ થવા બદલ સજા ન કરવી - એટલે કે પાસપોર્ટ કે વિઝા વિના હોય તેમને.

૩) શરણાર્થીઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવાનું મહત્વ

- બિન-રિફ્યુલમેન્ટનો સિદ્ધાંત - કોઈ શરણાર્થીને બળજબરીથી પરત કે હાંકી કાઢવા નહીં

૨ બિન-ભેદભાવનો સિદ્ધાંત

૩. પારિવારિક જીવનનો અધિકાર

૪) યજમાન દેશ દ્વારા બાંધધરી આપવા માટે મૂળભૂત અધિકારો

૧) કામ કરવાનો અધિકાર

૨) શિક્ષણનો અધિકાર

૩) યજમાનની સ્વતંત્રતા

૪) મૂળભૂત સુવિધાઓ મેળવવાનો અધિકાર

Chapt ૧.૮(રાજ્યની હકૂમત)

૧) રાજ્યોનું પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર

તે રાજ્યની સત્તામાંથી મેળવેલ છે અને તેમાં કેટલીક વિશેષતાઓનો સમાવેશ થાય છે. તે લોકો, મિલકત અને પ્રસંગો પર રાજ્યની સત્તા છે જે મૂળભૂત રીતે તેના ડોમેનમાં છે.

યુકે વિરુદ્ધ નોર્વે (ઉત્તર એટલાન્ટિક ફિશરીઝ કેસ)

આ પરિસ્થિતિ માટે, યુકેએ નોર્વેનો પ્રાદેશિક કેસ સમુદ્ર સુધી કેટલો વિસ્તર્યો છે તે નક્કી કરવા માટે અને નોર્વેએ યુકેના માછીમારી જહાજમાં દખલ કરી હોવાથી થોડો પગાર આપવા માટે ઇન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસ (ICJ) નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને વધુમાં ખાતરી આપી હતી કે નોર્વેનો કેસ આ પ્રકારના કેસમાં છે. ડિગ્રી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા વિરુદ્ધ હતી. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે સમુદ્રી જગ્યાના ભાગના સંદર્ભમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની દૃષ્ટિએ નોર્વેનો પાણીનો કેસ વિશ્વસનીય છે.

૨) ફોજદારી અધિકારક્ષેત્ર

ફોજદારી અધિકારક્ષેત્ર એ એવી જગ્યા છે જ્યાં કોર્ટના દળોને એવી પરિસ્થિતિનું સંચાલન કરવા માટે દર્શાવવામાં આવે છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિને ગુના માટે દોષી ઠેરવવામાં આવે છે. ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ બંધારણીય કાયદો અને જાહેર આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા જેવા અસંખ્ય કાયદાઓમાં થાય છે.

એસએસ લોટસ કેસ:-

આ સ્થિતિ માટે, તુર્કી દ્વારા ફ્રેન્ચ નિવાસી પર રજૂઆત કરવામાં આવી હતી જે બોટના પ્રાથમિક અધિકારી હતા જે ઉચ્ચ સમુદ્ર પર તુર્કીની બોટ સાથે અથડાઈ હતી. ફ્રાન્સ દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ઉલ્લંઘન તરીકે તેનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું.

કોર્ટે વ્યક્ત કર્યો હતો કે તુર્કી પાસે લૌઝેનની સંધિ હેઠળ ફ્રેન્ચ અધિકારીને પકડવાની સત્તા છે. તેણે એ પણ વ્યક્ત કર્યું કે કોઈ વ્યક્તિ સાર્વભૌમ રાજ્યના અધિકારક્ષેત્રને પડકારે છે એમ માનીને, ચકાસણીનું ભારણ નારાજ પક્ષ પર રહેશે.

૩) ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રના પ્રકારો

૧. પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર

આ કોર્ટના અધિકારક્ષેત્રની ટોપોગ્રાફિકલ મર્યાદાને સમાવિષ્ટ કરે છે. અમે એક મોડેલ લઈ શકીએ છીએ જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં સુધી બહાર થતા ઉલ્લંઘનો પર મ્યુનિસિપલ કોર્ટનો અધિકારક્ષેત્ર નથી. અમને કેસ કાયદા સાથે આ સમજવાની મંજૂરી આપો.

મુબારક અલી અહમદ વિરુદ્ધ બોમ્બે સ્ટેટ કેસ:

અદાલતે જણાવ્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ 420 હેઠળ છેતરપિંડીનો ગુનો સ્થાપિત કરતી દરેક ફિક્સિંગ બોમ્બેમાં કરવામાં આવી છે, તે હકીકત હોવા છતાં કે ગુનો ત્યાં સબમિટ કરવામાં આવ્યો હતો અને જો કે ઉમેદવાર ભારતમાં ગેરહાજર હતો. ગુનો, તેની સજા ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ કાયદેસર છે.

2) રાષ્ટ્રીયતા અધિકારક્ષેત્ર

આ સિદ્ધાંત દેશને અન્ય રાજ્યોમાં ફોજદારી ગુનાના આરોપી નાગરિકો પર તેના ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપે છે. યુકેમાં તે સામાન્ય રીતે રાજદ્રોહ, હત્યા અને વિદેશમાં બ્રિટિશ નાગરિકો દ્વારા કરવામાં આવતાં દ્વંદ્વયુક્ત સુધી મર્યાદિત છે. તેથી સામાન્ય કાયદાના દેશોએ અન્ય રાજ્યો દ્વારા ફોજદારી બાબતોમાં અધિકારક્ષેત્ર નક્કી કરવા માટે રાષ્ટ્રીયતાના સિદ્ધાંતના વ્યાપક ઉપયોગ સામે ક્યારેય વિરોધ કર્યો નથી.

1) સક્રિય રાષ્ટ્રીયતા

આ સિદ્ધાંત વિદેશથી રાજ્યના હિતના રક્ષણ માટે છે.

પ્રદેશ પર સખત અરજી આંતરરાષ્ટ્રીય સમાજના શાંતિપૂર્ણ અસ્તિત્વ માટે હાનિકારક હોઈ શકે છે. રાજ્યને ગેરકાયદેસર આચરણ સામે કાર્યવાહી કરવા માટે તેના કાયદા લાગુ કરવાનો તેનો મૂળભૂત અધિકાર છે.

2) નિષ્ઠિય રાષ્ટ્રીયતા

સંધિ આધારિત નિષ્ઠિય રાષ્ટ્રીયતા કાનૂન આધારિત નિષ્ઠિય રાષ્ટ્રીયતા કરતાં વધુ અસરકારક છે.

જ્યાં ગુનો થયો હોય તે રાજ્ય દ્વારા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

સામાન્ય કાયદાના રાજ્યો દ્વારા આનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ આંતરરાષ્ટ્રીય ગુનાઓને કારણે તેને મંજૂરી મળે છે

3) સાર્વત્રિકતા અધિકારક્ષેત્ર

સાર્વત્રિકતા સિદ્ધાંત સૂચવે છે કે રાજ્ય, પ્રદેશ, રાષ્ટ્રીયતા અથવા વિશેષ રાજ્યના હિત સાથેના કોઈપણ સંબંધ વિના, વિશ્વમાં ગમે ત્યાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવેલા ચોક્કસ ગુનાઓ પર અધિકારક્ષેત્રનો દાવો કરી શકે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાય સામે આચરવામાં આવેલા આંતરરાષ્ટ્રીય ગુનાઓ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ સજાપાત્ર છે. સાર્વત્રિકતાના સિદ્ધાંત હેઠળ, દરેક અને દરેક રાજ્યને લોકો દ્વારા કરવામાં આવતા આંતરરાષ્ટ્રીય ગુનાઓ પર અધિકારક્ષેત્ર છે.

ધ શૂનર એક્સચેન્જ વિ. મેક્કેડન

આ કિસ્સામાં, બે અમેરિકનો હતા જેમણે શૂનર એક્સચેન્જમાં માલિકી અને હકના તેમના દાવાઓ મૂક્યા હતા. કોર્ટે કહ્યું કે યુદ્ધ દરમિયાન રાષ્ટ્રીય જહાજો અન્ય રાજ્ય સાથેના મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધોને કારણે લાદવામાં આવેલી કોઈપણ જવાબદારીથી મુક્ત છે. તેના સાર્વભૌમ પ્રદેશમાં રાષ્ટ્રનું અધિકારક્ષેત્ર વિશિષ્ટ અને સંપૂર્ણ છે.

4.) કોસ ફ્રન્ટીયર અધિકારક્ષેત્ર

આમાં, કોર્ટે તેના અધિકારક્ષેત્રની બહાર લાગુ પડતા કોઈપણ વર્તન પર અધિકારક્ષેત્રને માન્યતા આપી શકે છે. બહુવિધ પક્ષકારો અને તે અન્ય પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદોની કોઈપણ કાનૂની કાર્યવાહી કરતી વખતે, જેમની તપાસ કરવામાં આવશે, તે જ રીતે વિવિધ અધિકારક્ષેત્રમાં કે જેમાં વિવાદોને ઉકેલવા માટેની કાર્યવાહી યોગ્ય રીતે શરૂ થઈ શકે છે અને પરિણામોમાંથી નિર્ણયો આવા સ્થાને લેવામાં આવશે.

• સંધિઓ:-

આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયાલયે કલમ 38(1) હેઠળ સંધિઓ અને સંમેલનો, રિવાજો, કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો અને ન્યાયિક પૂર્વધારણાઓ અને ઉપદેશોને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ચાર મુખ્ય સ્ત્રોત તરીકે માન્યતા આપી છે. સંધિઓ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાને સુનિશ્ચિત કરવાના પ્રાથમિક સ્ત્રોત તરીકે લાયક ઠરે છે. સંધિઓનો હેતુ રાજ્યોને તેમની સરહદ પારની જવાબદારીઓમાં એકબીજા સાથે બાંધવાનો છે. આ મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધોને પ્રોત્સાહન આપવામાં અને સત્તાઓ, નિયમનકારી જોગવાઈઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય

સંગઠનોની રચનાને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં પણ મદદ કરે છે. સંધિઓ અનાદિ કાળથી રાજ્યોમાં કાર્યરત છે, જોકે ભૂતકાળમાં, સમારંભમાં લેવામાં આવતી માત્ર મૌખિક શપથ પૂરતી હશે જ્યાં પક્ષો ભગવાનના નામે એકબીજા સાથે બંધન માટે શપથ લેતા હતા. લેખિત સંધિઓ વર્તમાન સમયમાં પક્ષોને કાયદેસર રીતે બંધનકર્તા બનાવે છે.

સંધિઓનો કાયદો મુખ્યત્વે સંધિઓના કાયદા પર વિદેશ સંમેલન દ્વારા સંચાલિત થાય છે જે 27મી જાન્યુઆરી, 1980 ના રોજ અમલમાં આવ્યો હતો. આ દસ્તાવેજ સંધિઓના સંચાલનની રીત પર માર્ગદર્શિકા સ્થાપિત કરવા માટે યુએનના આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા પંચ દ્વારા કાયદો બનાવવામાં આવ્યો હતો. સંયુક્ત રાષ્ટ્રના મોટાભાગના સભ્ય દેશો આ સંમેલનમાં ભાગ લઈ ચૂક્યા છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં સંધિઓની ભૂમિકા:-

સંધિઓ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો આવશ્યક સ્ત્રોત છે. સભ્ય દેશો વચ્ચે રાજદ્વારી સ્થાપિત કરવા અને આચારસંહિતા સ્થાપિત કરવા માટે તેઓ સર્વોત્તમ છે. તેઓ આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ, સુરક્ષા અને સહયોગને પ્રોત્સાહન આપે છે. સંધિઓના કાયદાના વિદેશ સંમેલનની પ્રસ્તાવના દ્વારા પણ સંધિઓનું મહત્વ નક્કી કરી શકાય છે, જે સંધિઓના કાર્ય તરીકે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થાની ગેરંટીને સોંપે છે.

• સંધિની વ્યાખ્યા:-

સંધિ એ દેશો અથવા રાજ્યો વચ્ચેનો એક પ્રકારનો કરાર છે, જે પરસ્પર સંમત થાય છે. દસ્તાવેજ પક્ષકારોને અધિકારો પ્રદાન કરે છે અને જવાબદારીઓ નક્કી કરે છે. તે કેટલીકવાર કરાર અથવા સંમેલન તરીકે ઓળખાય છે. સંધિ એ પરસ્પર સંમત અને પક્ષકારો દ્વારા સહી થયેલો લેખિત દસ્તાવેજ હોવો જોઈએ. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાઓ સંધિનું નિયમન કરે છે. "વિદેશ કન્વેન્શન ઓન ધ લો ઓફ ટ્રીટીઝ (1969) ('VCLT'), શબ્દ 'સંધિ'ને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે:

4) સંધિઓના પ્રકાર:

૧. દ્વિપક્ષીય સંધિઓ- જ્યારે માત્ર બે રાજ્યો લેખિત કાયદાના કાનૂની સાધન સાથે સંધિ કરારમાં સામેલ હોય, ત્યારે તેને દ્વિપક્ષીય સંધિઓ કહેવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ભારતે 1994માં યુનાઇટેડ કિંગડમ સાથે દ્વિપક્ષીય રોકાણ સંધિઓ (BIT) પર હસ્તાક્ષર કર્યા હતા જેથી રાજ્યો વચ્ચે નાણાકીય રીતે સક્ષમ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન મળે.

૨. બહુપક્ષીય સંધિઓ: જ્યારે ત્રણ અથવા વધુ ત્રણ રાજ્યો કાનૂની સાધનો દ્વારા સંધિ કરારમાં સામેલ હોય, ત્યારે તેને બહુપક્ષીય સંધિઓ કહેવામાં આવે છે અને જેમ કે યુએનસીએલઓએસ (સમુદ્રના કાયદા પર યુનાઇટેડ નેશન કન્વેન્શન, 1982), દરિયાઈ પ્રદેશો અને ક્યોટો પ્રોટોકોલ. 2005, ગ્રીન-હાઉસ વાયુઓના ઘટાડા સાથે સંકળાયેલ

• સંધિની રચના થવા માટેના વિવિધ તબક્કાઓ

- (1) પ્રતિનિધિઓની નિયુક્તિ
- (2) વાટાઘાટો
- (3) હસ્તાક્ષર - સહી-સિક્કા થવાનું
- (4) અનુમોદન
- (5) (તેમાં) વૃદ્ધિ અને સ્વીકાર
- (6) સંધિનો અમલ શરૂ થવાનું
- (7) નોંધણી અને પ્રકાશન
- (8) લાગુ પાડવાનું અને અમલીકરણ

આ દરેક વિષે તેમની વિગતવાર સમજૂતી હોવાનું જરૂરી જણાતાં તેમની માહિતી અત્રે આપી છે :

1. પ્રતિનિધિઓની નિયુક્તિ (Accrediting of Representatives) :

સંધિ કરવાની પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવા ઇચ્છતું દરેક રાજ્ય આ હેતુ સારું તેના પ્રતિનિધિ અથવા પૂર્ણ રીતે અધિકૃત તેના દૂતની નિમણૂક કરતું હોય છે. આ પ્રતિનિધિઓની સત્તા સ્પષ્ટપણે અંકિત કરીને જણાવવામાં આવતી હોય છે. જ્યારે પ્રતિનિધિઓને સંધિ કરવાની વાટાઘાટોમાં ભાગ લઈને હસ્તાક્ષર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હોય છે ત્યારે આવી સત્તાને સંપૂર્ણ સત્તા કુલ મુખત્યારનામું કહેવામાં આવે છે. દ્વિપક્ષીય સંધિઓમાં દરેક પ્રતિનિધિ તેની સંપૂર્ણ સત્તા બીજાને પ્રદર્શિત કરતો હોય છે. જ્યારે બહુપક્ષીય સંધિઓ કરવા માટેની વાટાઘાટો અથવા પરિષદોમાં, કમિટી ઓન કુલ પાવર્સ હોઈ શકે કે જ્યાં આ પ્રતિનિધિઓએ તેમના અધિકારપત્રો રજૂ કરવાના હોય છે. વિયેના કન્વેન્શનના આર્ટિકલ 7માં આ અંગેનો પ્રબંધ જોવા મળશે.

2. વાટાઘાટો (Negotiations):

સંધિ કરવા માટેનો બીજો તબક્કો તેના વિષયો અંગે વાટાઘાટો કરવાનો છે. દ્વિપક્ષીય સંધિઓના કેસોમાં પ્રતિનિધિઓ વડે વાટાઘાટો શરૂ કરવાનું બને છે, પણ બહુપક્ષીય સંધિઓની બાબતમાં રાજનૈતિક પરિષદોની મારફતે વાટાઘાટો કરવાનું બનતું હોય છે. આ વાટાઘાટોની પ્રગતિ દરમિયાન તે માટેનો અધિકૃત પ્રતિનિધિ તેની સરકારની સાથે સતત સંપર્કમાં રહેતો હોય છે, સરકારને વાકેફ કરતો હોય છે અને જરૂર જણાતાં, માર્ગદર્શન મેળવતો રહે છે. પરિષદને તેના કામમાં મદદ કરવાને સાધારણ રીતે સંયોજકની નિમણૂક કરવામાં આવતી હોય છે. સૂચિત સંધિના પાઠ સંબંધમાં સમજૂતી ઉપર આવવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી વાટાઘાટોનું કાર્ય ચાલુ રહે છે.

3. હસ્તાક્ષર / સહી-સિક્કા :

વાટાઘાટો પૂરી થયા પછી સંધિનો છેવટનો મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં આવે અને તે લેખ સહીઓ થવા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. ઔપચારિક સમાપ્તિના સત્રમાં તેના ઉપર સહીઓ કરવામાં આવે છે.

સહીઓ કરવાની અસર : સંધિને કાયદેસરની અને બંધનકારક બનાવવા સારું સહીઓ થવાનું આવશ્યક છે.

કરારમાં ઉતરતા પક્ષકારના અધિકૃત દૂતે સહી કરતાં સંધિ સાધારણ રીતે અમલમાં આવતી હોય છે, સિવાય કે રાજ્ય તેને અનુમોદન મળવાને આધીન રાખે. સંધિઓ અને કન્વેન્શનો ઉપર સાધારણ રીતે મુદ્દાઓ અંકિત કરવામાં આવે છે, પણ તેમ કરવાનું સંપૂર્ણપણે જરૂરી નથી.

4. અનુમોદન(Ratification):

જ્યારે સંધિમાં પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હોય કે પ્રતિનિધિઓના હસ્તાક્ષર પૂરતા ગણાશે નહિ અને સંધિ અથવા કન્વેન્શનને રાજ્યો વડે બહાલ રાખવામાં આવે તે જરૂરી છે, ત્યારે એવી સંધિની કોઈ કાનૂની અસર નહિ થાય અથવા બળ નહિ મળે, સિવાય કે જે તે દેશના સંવિધાન હેઠળની યોગ્ય સત્તા વડે તેને બહાલ રાખવાનું કે અનુમોદન આપવામાં આવ્યું હોય.

5. વૃદ્ધિ અને સ્વીકાર કરવાનું (Accession and Adhesion) :

એક બીજી પરિસ્થિતિનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, એટલે કે કોઈ ત્રીજા રાજ્યને તેમાં દાખલ થવું હોય તો કેવી રીતે બની શકે. આ એકસેશન / વૃદ્ધિ કરવાના સાધન વડે વિદ્યમાન સંધિમાં કોઈ ત્રીજું રાજ્ય તેમાં પ્રવેશ મેળવી શકે છે. સંધિના મૂળ પક્ષકારોની સંમતિથી તેમાં ત્રીજા રાજ્યને ઔપચારિક રીતે દાખલ કરવામાં આવી શકે. જ્યારે જે રાજ્ય મૂળ સંધિમાં પક્ષકાર ન હોય તે સમગ્ર સંધિમાં પક્ષકાર બને ત્યારે આ એકસેશન / વૃદ્ધિ શબ્દનો ઉપયોગ થતો હોય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈક રાજ્ય સંધિના કેટલાક ભાગનો અંગીકાર કરવા ઇચ્છતું હોય ત્યારે તેને એડહેસન / સ્વીકાર કરવા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ઓપનહીમ કહે છે કે આ બંને શબ્દો વચ્ચેનો તફાવત કેવળ સૈદ્ધાંતિક છે, આચરણમાં નથી.

6. સંધિઓનો અમલ શરૂ થવાનું :

જ્યારે અનુમોદન માટે સંધિમાં પ્રબંધ હોય નહિ ત્યારે, સહીઓ થતાં તેનો તુરત જ અમલ શરૂ થાય છે. પરંતુ દ્વિપક્ષીય સંધિઓની બાબતમાં જો અનુમોદન જરૂરી હોય તો સહીઓ કરનાર રાજ્યો વડે અનુમોદનની આપ લે થયા પછી તે સંધિઓનો અમલ શરૂ થાય છે. જ્યારે બહુપક્ષીય સંધિમાં, જો તેમાં અનુમોદન આવશ્યક હોય તો તે માટે નિર્દિષ્ટ ઓછામાં ઓછાં રાજ્યો તરફથી અનુમોદન મળતાં એ સંધિનો અમલ શરૂ થાય છે.

7. નોંધણી અને પ્રકાશન :

જૂના પ્રણાલિકાગત કાયદામાં નોંધણીની બાબત અજાણી હતી. ઘણીવાર રાજ્યો એકબીજાની સાથે વિસંગત રીતે ગુપ્ત સંધિઓ કરતા હોય છે. આવી ગુપ્ત સંધિઓના અનિષ્ટને ટાળવા સારું રાષ્ટ્રસંઘના ચાર્ટરના આર્ટિકલ 102માં પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે કે સભ્ય રાજ્યોની વચ્ચે કરવામાં આવેલી તમામ સંધિઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સમજૂતીઓની જેમ બને તેમ જલદીથી યુ. એન.ઓ.ના

સચિવાલયમાં નોંધણી કરવાની રહેશે અને ત્યાર પછી સચિવાલય તેનું પ્રકાશન કરશે. કદાચ નોંધણી કરાવવામાં આવે નહિ તો તેનું એક પરિણામ એવું રાખવામાં આવ્યું છે કે તેવા સંજોગોમાં સંધિના કોઈ પક્ષકાર તેવી વણનોંધાયેલ સંધિને અથવા સમજૂતીને રાષ્ટ્રસંઘના કોઈ ઘટક સમક્ષ તેનો આશ્રય લેવાને સક્ષમ ગણાશે નહિ. જો કે તેને કારણે સંધિ બિનકાયદેસરની બનતી નથી, પણ એવી સંધિને રાષ્ટ્રસંઘના કોઈ ઘટક સમક્ષ રજૂ કરી શકાતી નથી.

8. લાગુ પાડવાનું અને અમલ શરૂ થવાનું :

સંધિ બનવાના તેના આખરી તબક્કામાં કરાર કરનાર પક્ષકારોના સ્થાનિક કાયદામાં જ્યાં તેનો સમાવેશ કરવાનું જરૂરી હોય ત્યાં તેમનો ખરેખર સમાવેશ કરવાનો રહે છે. આ રીતે સંધિની રચના થવાની લાંબી પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય છે.

• સંધિઓની સમાપ્તિ:-

આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાએ વિવિધ માર્ગો માન્ય રાખ્યા છે કે જે દ્વારા કાનૂની રીતે કરવામાં આવેલ સમજૂતીમાં કે સંધિઓનો અંત આવી શકે અથવા સમાપ્ત થઈ શકે. જાણીતા વિદ્વાન ઓપનહીમના મત અનુસાર સંધિનો મુલ વીતતાં અંત આવે, અથવા વિસર્જન કરવામાં આવી શકે, અથવા નિરર્થક બને અથવા રદ કરવામાં આવી શકે. તેની વિવિધ રીતો નીચે મુજબ વર્ણવી છે

1. મુદત પૂરી થતાં સંધિનો અંત આવવાનું :

જો અમુક સમય માટે સંધિ કરવામાં આવી હોય તો તેનો સમય પૂરો થવાથી, અથવા એવી શરત કે જે બનવાથી સંધિનો અંત આવશે તેવું ગણવાનું હોય તો તે બનતાં સંધિનો અંત આવશે. આ ઘણો જાણીતો માર્ગ છે કે જે દ્વારા દ્વિપક્ષી અથવા બહુપક્ષીય સંધિઓ સમાપ્ત થતી હોય છે.

2. સંધિઓનું વિસર્જન :

નીચે દર્શાવેલ રીતે સંધિનું વિસર્જન કરી શકાય છે -

(એ) પરસ્પરની સંમતિથી - જેમ પરસ્પરની સંમતિથી સંધિની રચના કરવાનું બને છે, તેવી જ રીતે પરસ્પરની અસંમતિથી તેનો અંત લાવી શકાય છે, જેમ કે

(1) રદ કરીને : સંધિના પક્ષકારો વ્યક્તપણે સહેતુક જાહેરાત કરે કે સંધિનું વિસર્જન થયાનું ગણાશે. આ તેને રદ કરવાનું છે.

(2) બદલી કરીને : વિદ્યમાન સંધિમાં જે વિષયો હોય તેને જ લગતી તેઓ નવી સંધિ કરી શકે છે. આવા કેસોમાં જો તે બે સંધિઓ વિસંગત હોવાનું જણાય તો જૂની સંધિના બદલે નવી સંધિ તેની બદલીમાં થઈ છે એમ માનવામાં આવશે અને જૂની સંધિ બિન-અમલી બનશે.

(૩) સંધિનો ત્યાગ કરીને : જો કોઈ સંધિ એવી હોય કે તેના કારણે કરારના એક પક્ષની ઉપર જવાબદારી નાંખવાનું બન્યું હોય તો એ સંજોગોમાં તેનો બીજો પક્ષકાર તેના હકોનો ત્યાગ કરી શકે છે. આવા કેસોમાં ભોજા હેઠળના રાજ્યે આવા ત્યાગ કરવાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

(બી) નોટિસ આપીને પાછું ખેંચવાનું : સંધિઓ કે જે હંમેશ માટે કરવામાં આવી ન હોય તેનું તેના કોઈ એક પક્ષકાર વડે નોટિસ આપીને તે રદ કરવાનું બની શકે. ઘણીખરી સંધિઓમાં સ્પષ્ટ રીતે આમ પાછા બેસી જવા માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય છે અને કેટલા સમયમાં પાછા હઠવાની નોટિસ આપવાની રહેશે તેનો પણ પ્રબંધ શ્રેય છે.

(સી) સંધિ રદબાતલ કે નિરર્થક બનવાનું (Voidance of Treaty)

કોઈ સંધિ, જો કે તેની મુદત પૂરી થઈ ન હોય અથવા તેનું વિસર્જન થયું ન હોય તેમ છતાં નિરર્થક બનવાથી તેનું બંધનકારક બળ ગુમાવતી હોય છે. નીચે દર્શાવ્યા મુજબના ચાર સંજોગો પૈકીનું તે કદાચ પરિણામ હોઈ શકે :

- (૧) જો સંધિના કોઈ એક પક્ષકારનો લોપ થાય કે નષ્ટ થાય તો સંધિ નિરર્થક બને છે, સિવાય કે તે સંધિનું તેવા નષ્ટ થયેલ રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી બનતા રાજ્યને સંક્રમણ થયું હોય.
- (૨) જો સંધિ હેઠળની જવાબદારી અદા કરવાનું અશક્ય બન્યું હશે તો તે સંધિ નિરર્થક બની હોવાનું ગણાશે. (૩) તમામ સંધિઓ કે જેમના હેતુઓ તેને પાર પાડ્યા સિવાય અન્યથા મેળવવામાં આવ્યા હશે તો તે નિરર્થક બનશે .

(ઈ)રદ કરીને

ઉદાહરણ- ટ્રેઇલ સ્મેલ્ટર કેસ, ૧૯૩૫-૧૯૩૬ માં, ટ્રેઇલ (કેનેડા) સ્થિત એક કંપનીએ તેનો ગંધનો વ્યવસાય ચાલુ રાખતા સલ્ફર ડાયોક્સાઇડનો વિશાળ જથ્થો છોડ્યો હતો. આ પગેરું યુએસ બોર્ડરથી માત્ર થોડા કિલોમીટર દૂર હતું. તેથી, સલ્ફર ડાયોક્સાઇડના વાદળો યુ.એસ.માં વોશિંગ્ટનમાં ગયા અને તેના કારણે ત્યાં મોટી પર્યાવરણીય સમસ્યાઓ ઊભી થઈ. યુ.એસ. માટે એસિડ વરસાદનું ભવિષ્યનું જોખમ પણ અસ્તિત્વમાં છે. બંને રાજ્યોના કાયદા સંપૂર્ણપણે લાગુ પડતા ન હતા. આમ, તેઓએ આર્બિટ્રેશન કાઉન્સિલમાં જવાનું નક્કી કર્યું. કાઉન્સિલે યુ.એસ.ની તરફેણમાં નિર્ણય આપ્યો અને જણાવ્યું કે અમારા કાયદા તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા યુ.એસ.ની તરફેણ કરે છે. તેથી, કેનેડાએ આર્બિટ્રેશન કાઉન્સિલ દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણય સાથે સંમત થવું પડ્યું.

(એ) પતાવટની શાંતિમય રીતો અથવા મૈત્રીપૂર્ણ પતાવટ (Peaceful Means of Settlement or Amicable Settlement):-

આ રીતોમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. રાષ્ટ્રસંઘના ચાર્ટરના આર્ટિકલ ૩૩માં તકરારોની પતાવટના શાંતિમય માર્ગોમાં તેમનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

(૧) વાટાઘાટો

(૨) સદભાવ પૂર્ણ પ્રયત્નો અને મધ્યસ્થી

(૩) સમાધાન

- (4) તપાસ
- (5) લવાદી
- (6) ન્યાયિક પતાવટ
- (7) રાષ્ટ્રસંઘના ઉપક્રમે પતાવટ

(બી) બળની અથવા દબાણની પદ્ધતિઓથી પતાવટ (Methods of Forcible or Coercive Settlement)

રાજ્યો જ્યારે તેમની વચ્ચેના ઝઘડાઓની શાંતિમય રીતે પતાવટ કરવાને સંમત થવામાં નિષ્ફળ નીવડે છે ત્યારે બળ વાપરવાનાં સાધનોનો આશ્રય લેતાં હોય છે. આ પ્રકારના પગલામાં તકરારોની પતાવટ કરવાના હેતુ સારું એક રાજ્ય પોતાની મરજી મુજબ બીજું રાજ્ય પતાવટ કરવાને સંમત થાય તે માટે તેને ફરજ પડે તેવાં પગલાં ભરતું હોય છે. આ પ્રકારની રીતોનો આ વિભાગમાં સમાવેશ થાય છે. સૌ પ્રથમ તો બળપ્રયોગ ક્યારે થયો છે. તે સમજી લેવાની જરૂર છે. તેનો વિવિધ રીતે ઉપયોગ થવાનું શક્ય છે. તેના સામાન્ય અર્થમાં તો એક રાજ્ય અથવા રાજ્યો બીજાની સામે તેમના લશ્કરી દળોનો ઉપયોગ કરતાં હોય છે. આ તેનો પ્રચલિત અર્થ છે, જેને યુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. તેમાં એક રાજ્યનાં દળો બીજા રાજ્યના લશ્કર પર, જહાજો પર, વિમાનો પર અને તેની પ્રાદેશિક સીમાઓમાં ધૂસી જઈને આક્રમણ કરતું હોય છે. આ તેનો પરંપરાગત ખ્યાલ છે. પણ હવે તો આ સિવાયની અન્ય રીતો દ્વારા પણ બળ વાપરવાના કિસ્સા પ્રચારમાં આવ્યા છે. જેમ કે ગેરીલા યુદ્ધ, સશસ્ત્ર સ્વયંસેવકોનાં ઘાડાં મોકલીને તેમજ પ્રતિકાર, પ્રતિશોધ, નાકાબંધી કે દરમિયાનગીરીની રીતોથી બીજાની સામે બળનો ઉપયોગ કરવાનું શક્ય છે.

દા. ત., 1947માં પાકિસ્તાન પ્રેરિત સરહદી જાતિની વ્યક્તિઓ (તાયફાવાળાઓ) દ્વારા કાશ્મીર ઉપર આક્રમણ, કચૂબા ઉપર કચૂબાના નિરાશ્રિતો વડે અમેરિકાના સમર્થનથી આક્રમણ તેમજ રશિયાનાં દળોની હકાલપટ્ટી કરવા અફઘાનિસ્તાનમાં અમેરિકા તથા પાકિસ્તાન સમર્થિત સ્વયંસેવકોની ધૂસણખોરી, આવા ઘણા કિસ્સાઓ ટાંકી શકાય. આમ યુદ્ધ અને તે સિવાયની અન્ય રીતોથી એક રાજ્ય વડે બીજાની સામે વિવાદોના ઉકેલ માટે બળનો ઉપયોગ કરવાનું સામાન્ય રીતે બનતું હોય છે.

બળની અથવા દબાણની વિવિધ રીતો :

1. પ્રતિકાર(Retorsion):-

આ એક ખાસ પ્રકારનું પગલું છે. સ્ટાર્ક તેની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે એક રાજ્યના અવિનયી અથવા અસમન્યાયી કૃત્યોની સામે બીજા રાજ્ય વડે તેનો બદલો વાળવાના કૃત્ય માટેનો આ પારિભાષિક શબ્દ છે. જેના મોભા અથવા ગૌરવને આઘાત કરવામાં આવ્યો હોય તે રાજ્ય તેની હેસિયત મુજબના બિનમૈત્રીપૂર્ણ પણ કાયદેસરનાં કૃત્યો કરીને તેનો બદલો લેતું હોય છે. આવો પ્રતિકાર, રાજનૈતિક સંબંધો કાપી નાંખવાના, રાજનૈતિક વિશેષાધિકારોનો અંત આણવાના અથવા નાણાકીય અથવા ટેરીફની છૂટછાટો પાછી ખેંચી લેવાના સ્વરૂપના હોય છે.

2. પ્રતિશોધ (Reprisals) :

આ રીતની પાછળ તેનો થોડોક ઇતિહાસ છે. પ્રતિશોધનાં પગલાં લેતા રાજ્યની રાજમા અંગાઉ આચરવામાં આવેલ દોષિત કૃત્યોની સામે વેરનો બદલો લેવાના સ્વરૂપે તેવા રાજ્યની વ્યક્તિઓને પકડવાનું અથવા મિલકતો જપ્ત કરવાના કૃત્યોનો આ પદ્ધતિમાં સમાવેશ થતો હતો. હવે તેના અર્થમાં થોડોક ફેરફાર હોવાનું બન્યું હોય છે. તેની સામે બદલામાં તેવા રાજ્ય વડે દબાણનાં પગલાં ભરવાનું એવો અર્થ થાય છે. પ્રતિકાર વાળું બન્યું છે. અહીં પ્રથમ કોઈક રાજ્ય વડે બીજા રાજ્યની વિરુદ્ધમાં ગેરકાયદે અથવા અન્યાયી વર્તન દાખવ્યું અને પ્રતિશોધ કાંઈક રીતે એકબીજાથી જુદા પડે છે.

3. શાંત નાકાબંધી કે ઘેરો (Pacific Blocade) :

યુદ્ધના સમયમાં દુશ્મન દેશનાં બંદરોની નાકાબંધી કરવાનું યુદ્ધજહાજોની કામગીરી ગણાય છે. તેમ છતાં શાંત નાકાબંધી એવું પગલું છે કે જે શાંતિના સમયમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું હોય છે. 19મી સદીના બીજી પચીસીના સમયમાં મોટાં રાજ્યો વડે નબળાં રાજ્યોની ઉપર દબાણ લાવવાના એક સાધન તરીકે તેની શરૂઆત કરી હતી. ગ્રીસની સ્વતંત્રતાના હિતમાં તુર્કિસ્તાનની ઉપર દબાણ લાવવા સારુ 1827માં બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને રશિયાએ આવી શાંત નાકાબંધીના મસૂનો યુદ્ધ જાહેર નહિ કરવા છતાં ઉપયોગ કર્યો હતો. આંતરરાષ્ટ્રીય સુલેહશાંતિની જાળવણીના એક ભાગરૂપે આ વિશિષ્ટ નાકાબંધી છે.

4. દરમિયાનગીરી (Intervention) :

અસર પામતા રાજ્યની મરજીની વિરુદ્ધમાં આપખુદ રીતે હસ્તક્ષેપ કરવાનું દરમિયાનગીરી છે. પ્રો. વિનફ્રિડ દરમિયાનગીરીના ત્રણ પ્રકારો પાડ્યા છે, અર્થાત્

- (1) આંતરરાષ્ટ્રીય દરમિયાનગીરી
- (2) બાહ્ય દરમિયાનગીરી અને
- (3) શિક્ષાત્મક દરમિયાનગીરી.

5. જહાજોને જપ્ત કરવાનું (Embargo) :

19મી સદીની શરૂઆતમાં ખાસ પ્રકારના પ્રતિશોધનો લોપ થવાની સાથે એક સામાન્ય સ્વરૂપના પ્રતિશોધ તરીકે દોષિત વર્તન કરતા રાજ્યના જે કોઈ જહાજો આવો ઉપાય ઝંખતા રાજ્યના બંદરો ઉપર હોય તેને જપ્ત કરવાની પ્રણાલી શરૂ થવા પામી હતી. હાનિ કરનાર રાજ્ય બદલો આપે નહિ ત્યારે વળતાં પગલાં તરીકે તે રાજ્યનાં વહાણો જપ્ત કરવામાં આવતાં. ક્યારેક મધ્ય સમુદ્રમાં પણ આવું જપ્ત કરવાનું થતું. હવે આ પ્રથાનો ઉપયોગ કરવાનું ઘટી ગયું છે.

6. રાજનૈતિક સંબંધો તોડી નાખવાનું :

દબાણ કરવાના બીજા કોઈ પગલાં લેતાં પહેલાં અપરાધી રાજ્યની સાથેના રાજનૈતિક સંબંધો સાધારણ રીતે તોડી નાખવાનું બનતું હોય છે. એવા રાજ્યમાં મોકલવામાં આવેલ રાજદૂતો કે પ્રતિનિધિઓને પરત બોલાવી લેવામાં આવતા હોય છે. એલચી કચેરીઓ બંધ કરવામાં આવતી હોય છે. આ કાંઈ બળપ્રયોગ કરવાનું પગલું નથી, કેમ કે તેના વડે બીજા રાજ્યને કાંઈ હાનિ પહોંચાડવાનો હેતુ હોતો નથી. પણ એક પ્રકારની ચેતવણીરૂપ હોય છે કે બે રાજ્યો વચ્ચેના સંબંધો એવી કક્ષાએ પહોંચ્યા છે કે જેથી બીજા રાજ્યના વર્તનને જોતાં રાજનૈતિક સંબંધો રાખવાનું સુસંગત નથી અને તેના પછી વધુ કડક પગલાં લેવાનું બની શકશે. જેમ કે તાજેતરમાં ચીન સાથે ભારતના સંબંધો વણસવાથી અને

1962ના સીમા સંઘર્ષ પછી બંને દેશો વચ્ચે રાજદ્વારી સંબંધો રહ્યા નહોતા તથા તાજેતરમાં ભારત દ્વારા પાકિસ્તાન સાથેના રાજદ્વારી સંબંધનો અંત આણવાનું બન્યું હતું.

7. બહિષ્કાર (Boycott) :

પ્રમાણમાં આ એક નવો માર્ગ છે. આ પ્રકારનાં પગલાંમાં એક રાજ્યના નાગરિકો સાથેના વેપાર અને વ્યાપારિક સંબંધો બંધ કરવાનું બને છે. જ્યાં સુધી નાગરિક કક્ષાએ બહિષ્કારના કૃત્યો સ્વૈચ્છિક રહે ત્યાં સુધી તેની બહુ નોંધ લેવાતી નથી, પણ જો તેમાં સરકાર પોતે ભાગ ભજવવાનું શરૂ મે ત્યારે તે સામે ફરિયાદનું કારણ બની શકે છે. લીગ ઓફ નેશન્સની વડે નિયુક્ત એક નાઈનટીનની કમિટીએ ઠરાવ્યું - બહિષ્કારનો પ્રતિશોધનાં પગલાંની શ્રેણીમાં સમાવેશ થાય છે. બ્રિટિશ રાજ્ય અમલ વખતે ભારતમાં સ્વતંત્રતાની બહિષ્કાર કર્યો હતો. તેમાં ચીનની સરકારને ઉત્તેજન મળતાં જાપાન તરફથી ફરિયાદ કરવામાં આવી હતી કે આનાથી કવળમાં બ્રિટિશ માલના બહિષ્કારનું શસ્ત્ર ઉગામવામાં આવ્યું હતું.

8. યુદ્ધ (War) :

લડાઈ, વિગ્રહ કે યુદ્ધને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં તકરારની પતાવટના અંતિમ સાધન તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે. જ્યારે અન્ય પગલાં નિષ્ફળ નીવડ્યાં હોય ત્યારે નારાજ રાજ્ય દોષિત રાજ્યની સામે સંગ્રામ શરૂ | સૌ પ્રથમ 1928ની બ્રિઆન્ડ કેલોગની સંધિથી તેના પક્ષકાર રાજ્યોએ યુદ્ધના સાધનનો ત્યાગ કરવાનું સ્વીકાર્યું હતું. કરીને તકરારની પતાવટ કરવાની પોતાની શરતો લાદતું હોય છે. જો કે યુદ્ધ કરવાનો હક નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યો જ્યારે હવે રાષ્ટ્રસંઘના ચાર્ટર અનુસાર આ અધિકારને વધુ નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યો છે.

• યુદ્ધ:-

યુદ્ધ માનવ ઇતિહાસની સૌથી વિનાશક અને દુઃખદ ઘટના છે. જ્યારે બે કે તેથી વધુ રાજ્યો અથવા સમૂહો વચ્ચે હિંસાત્મક વિવાદ થાય છે અને તે સશસ્ત્ર સંઘર્ષનું સ્વરૂપ લે છે ત્યારે તેને યુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. યુદ્ધમાં રાજકીય, આર્થિક, ધાર્મિક કે પ્રદેશીય હિતો માટે લડત આપવામાં આવે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો યુદ્ધને નિયમિત કરે છે જેથી માનવતાવાદી હિતોને નુકસાન ન થાય.

યુદ્ધની વ્યાખ્યા (Definition of War)

1. ઓપનહાઇમ (Oppenheim) અનુસાર:

“યુદ્ધ એ એવી સ્થિતિ છે જેમાં બે કે તેથી વધુ રાજ્ય એકબીજાની વિરુદ્ધ સશસ્ત્ર શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે અને કાયદાકીય રીતે પરસ્પર શત્રુ બની જાય છે.”

2. સ્ટાર્ક (Starke) અનુસાર:

“યુદ્ધ એ રાજ્યો વચ્ચેની એવી સ્થિતિ છે જેમાં રાજકીય સંબંધો તૂટી જાય છે અને હિંસાત્મક ક્રિયા દ્વારા વિવાદનો ઉકેલ લાવવામાં આવે છે.”

સરળ શબ્દોમાં:

જ્યારે બે કે તેથી વધુ રાજ્ય વચ્ચે શાંતિપૂર્ણ સંબંધ તૂટી જાય અને હિંસક શક્તિનો ઉપયોગ કરીને વિવાદ ઉકેલવાનો પ્રયાસ થાય, તેને યુદ્ધ કહેવામાં આવે છે.

યુદ્ધની અસરો (Effects / Consequences of War)

1. રાજકીય અસરો (Political Effects):

- * રાજ્ય વચ્ચેના રાજદૂતિય સંબંધ તૂટી જાય છે.
- * યુદ્ધ બાદ નવી સંધિઓ અને સમજૂતીઓ થતી હોય છે.
- * નવા રાજકીય ગઠબંધનોનું સર્જન થાય છે (જેમ કે UNO ની રચના દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી).

2. આર્થિક અસરો (Economic Effects):

- * ઉત્પાદન, વેપાર અને નાણાકીય પ્રણાલી પર ગંભીર અસર પડે છે.
- * સરકાર યુદ્ધ માટે વધારે ખર્ચ કરે છે, જેના કારણે નાગરિક સેવાઓ પર ભાર પડે છે.
- * મોંઘવારી અને બેરોજગારીમાં વધારો થાય છે.

3. માનવીય અસરો (Humanitarian Effects):

- * લાખો લોકોના જીવ જાય છે.
- * લોકો ઘરમાંથી વિસ્થાપિત થાય છે.
- * અન્ન, પાણી, આરોગ્ય જેવી મૂળભૂત જરૂરિયાતોનો અભાવ સર્જાય છે.

4. સામાજિક અસરો (Social Effects):

- * નૈતિક મૂલ્યોનો હાસ થાય છે.
- * સમાજમાં ભય અને અવિશ્વાસ ફેલાય છે.
- * શરણાર્થીઓની સમસ્યા ઊભી થાય છે.

5. પર્યાવરણ પર અસર (Environmental Effects):

- * હથિયારોના ઉપયોગથી પર્યાવરણ પ્રદૂષિત થાય છે.
- * પરમાણુ હથિયારોથી લાંબા ગાળાની પર્યાવરણીય વિનાશ સર્જાય છે.

યુદ્ધ સમાપ્તિની રીતો (Modes of Termination of War)

યુદ્ધને સમાપ્ત કરવાની કેટલીક રીતો છે, જે નીચે મુજબ છે:

૧. Cease-fire (યુદ્ધ વિરામ):

બન્ને પક્ષો વચ્ચે અસ્થાયી રીતે યુદ્ધ રોકવાની સમજૂતી થાય છે. આ સમજૂતી પછી શાંતિ ચર્ચા શરૂ થાય છે.

2. Armistice (વિરામ સંધિ):

બન્ને પક્ષો સશસ્ત્ર લડાઈ બંધ કરવા માટે કાનૂની રીતે સંધિ કરે છે. આ અસ્થાયી પણ હોઈ શકે છે.

3. Peace Treaty (શાંતિ સંધિ):

બન્ને પક્ષો વચ્ચે સત્તાવાર સંધિ થાય છે, જેમાં યુદ્ધનું કારણ, પરિણામ અને ભવિષ્યના સંબંધોની શરતો નક્કી થાય છે.

ઉદાહરણ: વર્સેલીઝ સંધિ (1919) – પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી.

4. Unconditional Surrender (શરત વિના સમર્પણ):

એક રાજ્ય સંપૂર્ણ રીતે પરાજિત થઈ જાય છે અને બીજાની શરતો સ્વીકારી લે છે.

ઉદાહરણ: જર્મનીનું 1945માં સમર્પણ.

5. Mediation and Good Offices (મધ્યસ્થતા અને સદભાવની સેવા):

કોઈ ત્રીજું રાજ્ય અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થા (જેમ કે UNO) યુદ્ધ રોકાવવા માટે મધ્યસ્થતા કરે છે.

6. Recognition of New Status (નવું રાજકીય સ્થાન સ્વીકારવું)

યુદ્ધ બાદ જ્યારે એક રાજ્ય બીજાના વિજયને સ્વીકારી લે છે અથવા નવા પ્રદેશીય ફેરફારોને માન્યતા આપે છે.

• U.N.O. (United Nations Organisation)

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી વિશ્વમાં શાંતિ અને સુરક્ષા જાળવવા માટે 24 ઓક્ટોબર, 1945ના રોજ U.N.O. (United Nations Organisation) ની સ્થાપના કરવામાં આવી. UNO નું મુખ્ય મથક ન્યુયોર્ક (New York) ખાતે આવેલું છે. તેની સ્થાપના સમયે 51 દેશો સભ્ય હતા અને આજના સમયમાં 190 કરતાં વધુ દેશો સભ્ય છે.

➤ UNO નું મુખ્ય ઉદ્દેશ છે:-

- * વિશ્વમાં શાંતિ અને સુરક્ષા જાળવવી
- * રાષ્ટ્રો વચ્ચે મિત્રતા અને સહકાર વધારવો
- * માનવ અધિકારો અને સામાજિક ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપવું.

➤ U.N.O. ની સત્તાઓ (Powers of UNO):-

1. શાંતિ અને સુરક્ષા જાળવવાની સત્તા (Power to Maintain International Peace and Security)

- * UNO દુનિયાભરમાં શાંતિ જાળવવા માટે પગલાં લઈ શકે છે.
- * વિવાદિત વિસ્તારોમાં શાંતિ સેના (Peacekeeping Forces) મોકલી શકે છે.
- * યુદ્ધ અથવા હિંસા ટાળવા માટે સભ્ય દેશોને સૂચના આપી શકે છે.

2. વિવાદોના ઉકેલની સત્તા (Power to Settle Disputes)

- * રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદો શાંતિપૂર્ણ રીતે ઉકેલવા UNO મધ્યસ્થ બની શકે છે.
- * તે ચર્ચા, સમજૂતી અથવા દબાણ દ્વારા ઉકેલ લાવી શકે છે.

3. પાબંદી લાદવાની સત્તા (Power to Impose Sanctions)

જો કોઈ દેશ UNO ના નિર્ણયનું ઉલ્લંઘન કરે તો UNO તે દેશ પર આર્થિક, રાજકીય કે સૈન્ય પાબંદી લાદી શકે છે.

- ઉદાહરણ: દક્ષિણ આફ્રિકા પર એન્ટી-અપાર્થાઈડ પાબંદી.

4. માનવ અધિકાર અને કલ્યાણ ક્ષેત્રે સત્તા (Power in Human Rights & Welfare)

- * UNO માનવ અધિકારના રક્ષણ અને સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા માટે કાર્ય કરે છે.
- * આરોગ્ય, શિક્ષણ અને ગરીબી હટાવવાના ક્ષેત્રમાં સહાય પૂરી પાડે છે.

5. આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર વધારવાની સત્તા (Power to Promote International Cooperation)

- * વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય મુદ્દાઓ પર સભ્ય દેશો વચ્ચે સહકાર વધારવો.
- * વૈજ્ઞાનિક, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક ક્ષેત્રે સહયોગ.

6. વિકાસ અને સહાય (Power to Provide Development Assistance)

- * વિકસિત અને વિકસતા દેશો વચ્ચે સહયોગ વધારવો.
- * આરોગ્ય, ખેતી, શિક્ષણ અને પર્યાવરણ ક્ષેત્રે સહાય પૂરી પાડવી.

➤ U.N.O. ના અંગો (Principal Organs of UNO)

U.N.O. પાસે કુલ 6 મુખ્ય અંગો (Principal Organs) છે:

1. General Assembly (સામાન્ય સભા)

- * બધા સભ્ય દેશો તેમાં સામેલ છે.
- * દર વર્ષે નિયમિત બેઠક યોજાય છે.
- * દરેક દેશને એક મત હોય છે.
- * વિશ્વ શાંતિ, સુરક્ષા, માનવ અધિકાર અને બજેટ જેવા મુદ્દાઓ પર ચર્ચા થાય છે.
- * General Assembly એ UNOનું લોકતંત્રાત્મક અંગ છે.

2. Security Council (સુરક્ષા પરિષદ)

- * UNOનું સૌથી શક્તિશાળી અંગ.
- * તેમાં કુલ 15 સભ્યો છે:
- * 5 કાયમી (Permanent): USA, UK, France, Russia, China
- * 10 અસ્થાયી (Non-permanent) — 2 વર્ષ માટે ચૂંટાય છે.
- * શાંતિ અને સુરક્ષા માટે પગલાં લે છે.
- * પાબંદી અથવા સૈન્ય કાર્યવાહી કરી શકે છે.
- * 5 કાયમી સભ્યો પાસે Veto Power છે.

3. Economic and Social Council – ECOSOC (આર્થિક અને સામાજિક પરિષદ)

- * આંતરરાષ્ટ્રીય આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આરોગ્ય સંબંધિત મુદ્દાઓ સંભાળે છે.
- * 54 સભ્યોનો સમાવેશ છે.
- * વિશ્વ આરોગ્ય સંગઠન (WHO), UNESCO જેવી સંસ્થાઓ સાથે સહકાર કરે છે.

4. Trusteeship Council (ટ્રસ્ટીશિપ પરિષદ)

- * કોલોનીઓ અને નિર્ભર પ્રદેશોને સ્વતંત્રતા અપાવવા માટે રચવામાં આવ્યું હતું.
- * હાલમાં તેની પ્રવૃત્તિઓ બંધ છે કારણ કે બધા પ્રદેશો સ્વતંત્ર થઈ ગયા છે.

5. International Court of Justice – ICJ (આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયાલય)

- * મુખ્ય ન્યાયિક અંગ.
- * હેગ (નેધરલેન્ડ) ખાતે આવેલું છે.
- * 15 ન્યાયાધીશો હોય છે.
- * રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદોનું કાનૂની ઉકેલ આપે છે.

6. Secretariat (સચિવાલય)

- * UNOનું વહીવટી અંગ.
- * Secretary-General વડા તરીકે કાર્ય કરે છે. (5 વર્ષનો કાર્યકાળ)
- * અન્ય બધા અંગોને સહાય પૂરી પાડે છે.

• આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘ :-

આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘ (International Labour Organization - ILO) એ વિશ્વની સૌથી જૂની અને મહત્વપૂર્ણ સંસ્થાઓમાંની એક છે, જેનો હેતુ વિશ્વભરના મજૂરોના હિતોનું રક્ષણ કરવો અને શ્રમિકોને સામાજિક તથા આર્થિક ન્યાય આપવો છે.

તેની સ્થાપના 1919માં વર્સેલાઈની સંધિ (Treaty of Versailles) હેઠળ કરવામાં આવી હતી અને પછીથી તે United Nations Organization (U.N.O)નું Specialized Agency બની.

તેનું મુખ્ય મથક જિનીવા (Geneva, Switzerland) ખાતે આવેલું છે.

• સ્થાપનાના હેતુઓ (Objectives / Aims of ILO)

1. શ્રમિકોના અધિકારોનું રક્ષણ કરવું.
2. રોજગારની યોગ્ય અને સુરક્ષિત પરિસ્થિતિઓ ઊભી કરવી.
3. શ્રમિક અને માલિક વચ્ચે સુમેળ (Industrial Harmony) જાળવવો.

4. બાળમજૂરી અને બળજબરીના કામનું ઉન્મૂલન કરવું.
5. સ્ત્રી-પુરુષને સમાન કામ માટે સમાન વેતન આપવું.
6. સામાજિક સુરક્ષા અને જીવનસ્તર ઉન્નત કરવા પગલાં લેવી.

• આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘનું મહત્વ (Importance of ILO):-

1. માનવતાવાદી મહત્વ (Humanitarian Importance)

- * ILO નો મુખ્ય ઉદ્દેશ માનવ મહિમા જાળવી રાખવાનો છે.
- * તે મજૂરોને માનવ અધિકાર, આરોગ્ય અને સુરક્ષાનું રક્ષણ આપે છે.

2. આર્થિક મહત્વ (Economic Importance)

- * યોગ્ય કામકાજની પરિસ્થિતિ અને વેતન દ્વારા મજૂરોની ઉત્પાદન ક્ષમતા વધે છે.
- * તે વૈશ્વિક સ્તરે ઉદ્યોગો અને શ્રમિક બજારમાં સંતુલન જાળવે છે.

3. સામાજિક મહત્વ (Social Importance)

- * શ્રમિકોની સામાજિક સુરક્ષા માટે યોજનાઓ બનાવે છે.
- * ગરીબી, અસમાનતા અને શોષણ ઘટાડવામાં મદદ કરે છે.

4. શિક્ષણ અને તાલીમનું મહત્વ (Educational Importance)

- * શ્રમિકોને ટેકનિકલ શિક્ષણ અને તાલીમ માટે સહાય કરે છે.
- * અનેક દેશોમાં મજૂર શિક્ષણ કાર્યક્રમો શરૂ કરવામાં ILO ની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે.

5. આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર (International Cooperation)

- * મજૂર સંબંધિત પ્રશ્નોમાં દેશો વચ્ચે સહકાર અને માહિતી વહેંચણી કરે છે.
- * UNO ની એજન્સીઓ સાથે સંકલન કરી વૈશ્વિક સ્તરે નીતિઓ ઘડે છે.

• ILO ના મુખ્ય ઘટકો (Main Organs / Components of ILO):-s

ILO નું બંધારણ ત્રિપક્ષીય માળખું (Tripartite Structure) ધરાવે છે — એટલે કે તેમાં સરકાર, નોકરીદાતા (Employers) અને મજૂર (Workers) ત્રણેયના પ્રતિનિધિત્વ છે.

તેના ત્રણ મુખ્ય અંગો નીચે મુજબ છે:

1. International Labour Conference (આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર પરિષદ)

- * તેને ILOનું વિશ્વસભા (Parliament of Labour) કહેવામાં આવે છે.

* દરેક સભ્ય દેશમાંથી 4 પ્રતિનિધિઓ હોય છે:

- 2 સરકાર તરફથી

- 1 નોકરીદાતા તરફથી

-1 મજૂર તરફથી

- કાર્યો:

* મજૂરોના હિતમાં Conventions (સંધિઓ) અને Recommendations (ભલામણો) તૈયાર કરવી.

* ILO ના બજેટ અને નીતિઓ મંજૂર કરવી.

* વૈશ્વિક મજૂર પ્રશ્નો પર ચર્ચા કરવી.

2. Governing Body (કાર્યકારી મંડળ)

* ILO નું Executive Organ છે.

* તેમાં 56 સભ્યો હોય છે:

* 28 સરકાર પ્રતિનિધિ

* 14 નોકરીદાતા પ્રતિનિધિ

* 14 મજૂર પ્રતિનિધિ

- કાર્યો:

* પરિષદની બેઠકનું આયોજન કરે છે.

* ILO ની નીતિ, કાર્યક્રમો અને બજેટ અમલમાં મૂકે છે.

* Director-General ની નિમણૂક કરે છે.

3. International Labour Office (આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર કાર્યાલય)

* ILO નું સ્થાયી સચિવાલય (Permanent Secretariat) છે.

* તેનું વડપણ Director-General પાસે હોય છે.

* કાર્યાલયનું મુખ્ય મથક જિનિવા ખાતે છે.

➤ કાર્યો:

* સંશોધન, માહિતી એકત્રિત કરવી અને રિપોર્ટ તૈયાર કરવો.

* સભ્ય દેશોને તકનીકી સહાય પૂરી પાડવી.

* ILO ની સંધિઓ અને ભલામણોનો અમલ સુનિશ્ચિત કરવો.

➤ ILO દ્વારા ઘડાયેલા મહત્વપૂર્ણ Conventions (મહત્વપૂર્ણ સંધિઓ)

1. Convention No. 29 (1930) – બળજબરીના કામનું ઉન્મૂલન.
2. Convention No. 87 (1948) – સંગઠન સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર.
3. Convention No. 98 (1949) – સંઘીય હક અને સંઘરક્ષાનું રક્ષણ.
4. Convention No. 100 (1951) – સમાન કામ માટે સમાન વેતન.
5. Convention No. 138 (1973) – ન્યૂનતમ વયની મર્યાદા (બાળમજૂરી વિરુદ્ધ).
6. Convention No. 182 (1999) – બાળમજૂરીના સૌથી ખરાબ સ્વરૂપોનો ઉચ્છેદ.

➤ ILO ના કાર્ય અને સિદ્ધિઓ (Functions and Achievements)

1. વિશ્વના 180 થી વધુ દેશોમાં મજૂર હિતના કાયદાઓ અમલમાં લાવવામાં મદદ કરી.
2. શ્રમિક શિક્ષણ અને તાલીમ માટે વિવિધ કાર્યક્રમો હાથ ધર્યાં.
3. મહિલા અને બાળમજૂરી વિરુદ્ધ મહત્વપૂર્ણ સંધિઓ અમલમાં લાવી.
4. સભ્ય દેશોને ટેકનિકલ સહાયતા અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું.

આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘ (ILO) એ મજૂરોના હિત, સુરક્ષા અને માનવ અધિકારો માટે વિશ્વવ્યાપી પ્રયત્નો કર્યા છે. તેના ત્રિપક્ષીય માળખાથી સરકાર, માલિક અને મજૂર વચ્ચે સંતુલન જાળવવામાં સહાય મળી છે. અંતમાં કહી શકાય કે – ‘ILO એ વિશ્વના મજૂરો માટે ન્યાય, સમાનતા અને માનવ મહિમાનું રક્ષણ કરનાર સંસ્થા છે.’

Right to Education

➤ શિક્ષણના અધિકારોને લગતા બંધારણીય જોગવાઈઓ:-

શિક્ષણ માનવજીવનના સર્વાંગી વિકાસનું મુખ્ય સાધન છે. શિક્ષણ વિના માનવી પોતાના હકો અને ફરજોને સમજી શકતો નથી. તેથી, ભારતના બંધારણમાં શિક્ષણનો અધિકાર (Right to Education) એક મૂળભૂત અધિકાર (Fundamental Right) તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

ભારતનું બંધારણ માત્ર નાગરિકોને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર આપે છે એટલું જ નહીં, પરંતુ રાજ્ય પર પણ ફરજ નાખે છે કે તે દરેક નાગરિકને સમાન અને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પ્રદાન કરે.

➤ શિક્ષણ સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ (Constitutional Provisions related to Right to Education)

શિક્ષણ સંબંધિત જોગવાઈઓ ત્રણ ભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય છે:

1. મૂળભૂત અધિકારો હેઠળની જોગવાઈઓ
2. રાજ્યના નીતિનિર્માણના તત્વો (Directive Principles of State Policy)
3. અન્ય સંબંધિત જોગવાઈઓ

➤ મૂળભૂત અધિકારો હેઠળની જોગવાઈઓ (Under Fundamental Rights)

(A) કલમ 21A – શિક્ષણનો અધિકાર (Right to Education)

-86મા બંધારણીય સુધારાથી (2002)બંધારણમાં કલમ 21A ઉમેરવામાં આવી.તે કહે છે:

-રાજ્ય 6 થી 14 વર્ષની વયના તમામ બાળકોને નિ:શુલ્ક અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરશે. આ અધિકાર 1 એપ્રિલ, 2010થી અમલમાં આવ્યો, સાથે જ શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, 2009 (Right to Education Act, 2009)અમલમાં આવ્યો.

➤ મુખ્ય તત્વો :-

- * 6 થી 14 વર્ષની વયના બાળકો માટે નિ:શુલ્ક અને ફરજિયાત શિક્ષણ.
- * રાજ્યની ફરજ છે કે દરેક બાળકને નજીકના શાળામાં પ્રવેશ અપાવવો.
- * ખાનગી શાળાઓએ પણ 25% બેઠકો આર્થિક રીતે નબળા વર્ગના બાળકો માટે રાખવી ફરજિયાત છે.

(B) કલમ 14 – સમાનતાનો અધિકાર (Right to Equality)

- * દરેક નાગરિકને સમાન શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે.
- * જાતિ, ધર્મ, લિંગ કે વર્ગના આધાર પર કોઈ ભેદભાવ ન કરવો.

(C) કલમ 15(1) અને 15(4)

કલમ 15(4) હેઠળ રાજ્ય શિક્ષણ ક્ષેત્રે અન્યાયગ્રસ્ત, અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને પછાત વર્ગો માટે વિશેષ વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

(D) કલમ 29 અને 30 – લઘુમતી સમુદાયોના હકો (Rights of Minorities)

કલમ 29(1):કોઈપણ નાગરિકને પોતાનો ભાષા, લિપિ અને સંસ્કૃતિ જાળવવાનો અધિકાર છે.

કલમ 30(1):લઘુમતી સમુદાયો પોતાની પસંદની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપી અને સંચાલિત કરી શકે છે.

૨. રાજ્યના નીતિનિર્માણના તત્વો હેઠળની જોગવાઈઓ (Directive Principles of State Policy):-

(A) કલમ 41 – રોજગાર અને શિક્ષણ માટે મદદ

રાજ્ય નાગરિકોને શિક્ષણ અને રોજગારની તક ઉપલબ્ધ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરશે.

(B) કલમ 45 – બાળશિક્ષણ

મૂળરૂપે: “રાજ્ય 14 વર્ષની વય સુધીના બાળકોને નિઃશુલ્ક અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપશે.”

86મા સુધારાથી (2002) આ કલમમાં ફેરફાર થયો.

હવે તે કહે છે: ‘રાજ્ય 6 વર્ષની વય સુધીના બાળકોને પ્રારંભિક બાળ સંભાળ અને શિક્ષણ પૂરું પાડવા યોગ્ય પ્રયત્ન કરશે’.

(C) કલમ 46 – અનુસૂચિત જાતિ, જનજાતિ અને અન્ય પછાત વર્ગોના શિક્ષણ માટે વિશેષ પ્રોત્સાહન.

૩. અન્ય મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈઓ (Other Related Provisions)

(A) કલમ 51 A(k) – નાગરિકોની ફરજ (Fundamental Duty)

* દરેક માતા-પિતાની ફરજ છે કે તે પોતાના 6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણ અપાવે.

(B) અનુસૂચિ 11 અને 12 (Panchayat and Municipality Functions)

સ્થાનિક સ્વરાજ સંસ્થાઓને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણની જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે.

➤ શિક્ષણના અધિકાર અધિનિયમ, 2009 (Right to Education Act, 2009)

આ અધિનિયમ કલમ 21Aને અમલમાં લાવવાનો કાનૂની આધાર છે.

➤ મુખ્ય જોગવાઈઓ:-

1. 6 થી 14 વર્ષના દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ.
2. ખાનગી શાળાઓએ 25% બેઠકો ગરીબ વર્ગ માટે રાખવી.
3. કોઈ બાળકને શાળામાંથી કાઢી શકાશે નહીં.
4. શાળામાં શારીરિક દંડ કે માનસિક શોષણ પ્રતિબંધિત છે.
5. રાજ્ય સરકાર અને સ્થાનિક સંસ્થાઓ શિક્ષણના ધોરણ જાળવવાની જવાબદારી ધરાવે છે.
6. શિક્ષકો માટે યોગ્ય લાયકાત અને તાલીમ જરૂરી છે.

➤ શિક્ષણના અધિકારનું મહત્વ (Importance of Right to Education)

1. લોકશાહી મજબૂત બને છે – શિક્ષિત નાગરિકો રાજકીય ભાગીદારીમાં સક્રિય બને છે.

2. ગરીબીમાં ઘટાડો થાય છે – શિક્ષણ રોજગાર અને આત્મનિર્ભરતા આપે છે.

3. સામાજિક ન્યાય – દરેકને સમાન તક મળે છે.

4. રાષ્ટ્રીય વિકાસ – શિક્ષિત જનતા રાષ્ટ્રની પ્રગતિમાં યોગદાન આપે છે.

શિક્ષણ દરેક માનવનો જન્મસિદ્ધ હક છે. ભારતીય બંધારણે આ હકને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે માન્યતા આપી છે. રાજ્ય અને સમાજ બન્નેની ફરજ છે કે કોઈપણ બાળક શિક્ષણ વિના ન રહે. અંતમાં કહી શકાય કે “શિક્ષણ એ માનવ મુક્તિનો માર્ગ છે, અને શિક્ષણનો અધિકાર એ દરેક નાગરિકનું અવિનાશી હક છે.”

ભારતનું બંધારણ દરેક નાગરિકને સમાન તક આપવાનું વચન આપે છે. શિક્ષણ એ સમાનતાની દિશામાં પ્રથમ પગલું છે. શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, 2009 (Right to Education Act, 2009) એ ભારતના ઇતિહાસમાં એક મહત્વપૂર્ણ કાનૂની પગલું છે, જેના દ્વારા દરેક બાળકને નિઃશુલ્ક અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ મળવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. આ અધિનિયમ 1 એપ્રિલ, 2010 થી અમલમાં આવ્યો, જે ભારતના બંધારણની કલમ 21A હેઠળના શિક્ષણના મૂળભૂત અધિકારને લાગુ પાડે છે.

➤ શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, 2009 નો હેતુ (Objectives of RTE Act, 2009):-

1. દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ પૂરું પાડવું.
2. શિક્ષણની ગુણવત્તા વધારવી અને સમાન તક આપવી.
3. બાળકોમાં ભેદભાવ વિના શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર સુનિશ્ચિત કરવો.
4. ખાનગી શાળાઓને પણ સામાજિક જવાબદારી હેઠળ લાવવી.
5. શાળાઓમાં બાળકોને માનવીયતા, સમાનતા અને સ્વતંત્રતાના મૂલ્યો શીખવવા.

➤ મુખ્ય જોગવાઈઓ (Main Provisions of the RTE Act, 2009)

1. શિક્ષણનો અધિકાર (Right to Free and Compulsory Education)

* 6 થી 14 વર્ષની વયના દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવું.

* કોઈ પણ બાળકને શાળામાં પ્રવેશ આપવાથી વંચિત ન રાખવો.

2. મફત શિક્ષણ (Free Education)

* શાળાએ કોઈ પ્રકારની ફી, ચાર્જ અથવા દંડ વસૂલ ન કરવો.

* નબળા વર્ગના બાળકોને પુસ્તક, યુનિફોર્મ, પરિવહન વગેરે સુવિધા મફતમાં આપવી.

3. ફરજિયાત શિક્ષણ (Compulsory Education)

*રાજ્ય સરકાર તથા સ્થાનિક સંસ્થાઓ પર ફરજ છે કે તેઓ દરેક બાળકને નજીકની શાળામાં પ્રવેશ અપાવે અને શિક્ષણ પૂરું થાય ત્યાં સુધી દેખરેખ રાખે.

4. ખાનગી શાળાઓની ફરજ (Duties of Private Schools)

* ખાનગી શાળાઓએ પોતાની કુલ બેઠકોમાંથી 25% બેઠકો આર્થિક રીતે નબળા વર્ગના (EWS) બાળકો માટે રાખવી ફરજિયાત છે.

* આ બાળકોના ખર્ચની ભરપાઈ સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે.

5. કોઈ બાળકને બહાર ન કાઢવો (No Expulsion or Detention)

* કોઈ બાળકને શૈક્ષણિક વર્ષ દરમિયાન શાળામાંથી કાઢી શકાશે નહીં.

* 8મી ધોરણ સુધી કોઈ પરીક્ષા દ્વારા અટકાવવામાં આવશે નહીં.

6. શાળા અને શિક્ષકો માટેના ધોરણો (Standards for Schools and Teachers)

* શાળાઓ માટે બિલ્ડિંગ, રમતના મેદાન, સ્વચ્છતા, પીવાનું પાણી વગેરેની લઘુત્તમ સુવિધા ફરજિયાત.

* શિક્ષકો માટે યોગ્ય લાયકાત અને તાલીમ ફરજિયાત.

* શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ સાથે શારીરિક દંડ અથવા માનસિક શોષણ ન કરવું.

7. સ્કૂલ મેનેજમેન્ટ કમિટી (School Management Committee - SMC)

* દરેક શાળામાં 75% વાલીઓનો પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી સમિતિ બનાવવી.

* શાળાનું બજેટ, વિકાસ યોજના અને શૈક્ષણિક ગુણવત્તા પર દેખરેખ રાખવી.

8. સમાન તક અને ભેદભાવ નિવારણ (Equality and Non-Discrimination)

-જાતિ, ધર્મ, લિંગ અથવા આર્થિક સ્થિતિના આધાર પર કોઈ ભેદભાવ ન કરવો.

-દરેક બાળકને સમાન સન્માન અને તક આપવી.

9. નાગરિકોની ફરજ (Duty of Parents)

બંધારણની કલમ 51A(k) હેઠળ દરેક માતા-પિતાની ફરજ છે કે તેઓ 6 થી 14 વર્ષના પોતાના બાળકને શિક્ષણ અપાવે.

➤ અધિનિયમનું મહત્વ (Importance of the Right to Education Act, 2009)

1. શિક્ષણને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે સ્થાપિત કરવું

* આ અધિનિયમથી શિક્ષણ માત્ર નીતિ ન રહી, પણ બંધારણીય હક તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત કરી.

2. સમાનતાનું પ્રતિક (Symbol of Equality)

સમાજના ગરીબ અને સમૃદ્ધ બંને વર્ગના બાળકોને સમાન શૈક્ષણિક તક મળે છે.

3. બાળમજૂરી સામે અસરકારક હથિયાર (Against Child Labour)

* મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણથી બાળકો મજૂરીમાંથી દૂર રહી શિક્ષણ તરફ વળે છે.

4. મહિલા સશક્તિકરણમાં યોગદાન

* છોકરીઓ માટે શિક્ષણ ઉપલબ્ધ થતાં સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા વધે છે.

5. રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં સહાય (Nation Building)

* શિક્ષિત નાગરિકો રાષ્ટ્રના રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક વિકાસમાં સક્રિય ભાગ ભજવે છે.

6. શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો

* શાળાઓમાં બાંધકામ, શિક્ષક તાલીમ અને શિક્ષણ પદ્ધતિમાં સુધારાને પ્રોત્સાહન મળ્યું.

7. નાગરિક જાગૃતિ અને જવાબદારી

* માતા-પિતા, શિક્ષકો અને સરકાર વચ્ચે સહકારની ભાવના વધે છે.

➤ અધિનિયમની મર્યાદાઓ (Limitations / Challenges)

1. ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં પૂરતી શાળા સુવિધાઓનો અભાવ.

2. શિક્ષકોની અછત અને ગુણવત્તાનો અભાવ.

3. ખાનગી શાળાઓમાં 25% સીટ અમલમાં મુશ્કેલીઓ.

4. માધ્યમિક શિક્ષણ માટે કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈ નથી.

શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, 2009 એ ભારતના ઇતિહાસમાં એક ક્રાંતિકારી પગલું છે. તે માત્ર કાનૂની જોગવાઈ નથી, પરંતુ સામાજિક ન્યાય અને માનવ વિકાસનું સાધન છે.

જો સરકાર, શિક્ષકો અને સમાજ સહકારથી આ અધિનિયમનો અમલ કરે, તો ભારત એક શિક્ષિત, સમાન અને સશક્ત રાષ્ટ્ર બની શકે છે.

Thank You